

**Modele wydawnicze
dla otwartych monografii
w humanistyce. Raport**

Modele wydawnicze dla otwartych monografii w humanistyce. Raport

Autorzy i autorki:

Mateusz Franczak, Kinga Kamińska, Gabriela Manista,
Paweł Rams, Marta Świetlik, Magdalena Wnuk, Ilona Zięba

Redakcja:

Magdalena Wnuk

Korekta:

Weronika Rychta

Projekt i skład:

Agnieszka Zalotyńska

Digital Object Identifier (DOI):

10.5281/zenodo.10838054

Raport udostępniony na licencji:

Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)



operas.pl

Centrum Humanistyki Cyfrowej Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk
Warszawa 2024



Raport jest rezultatem projektu „OPERAS-PL: Innowacyjna komunikacja naukowa w humanistyce. Rozwój, ewaluacja, kompetencje”. Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa” nr projektu Nds/551343/2022/2022, kwota dofinansowania 808 542,00 zł całkowita wartość projektu 808 542,00 zł.

Spis treści

Najważniejsze ustalenia	4
1. Wprowadzenie	6
1.1. Open Access: czasopisma a monografie	9
1.2. Polityki otwartego dostępu do monografii w Polsce	11
1.3. Przegląd inicjatyw	16
1.4. Podsumowanie	19
2. Modele wydawnicze oparte na współpracy jako droga dla otwartej humanistyki	20
2.1. Modele wydawnicze dla otwartego dostępu w Polsce: stan aktualny	23
2.2. Wyzwania dla rozwoju otwartych modeli	26
2.3. Modele oparte na współpracy: jak mogłyby działać?	30
2.4. Wnioski	33
3. OpenEdition Books jako model otwartego dostępu dla umiędzynarodowienia polskiego dorobku humanistycznego	34
3.1. Model OpenEdition Freemium	37
3.2. Procedura aplikowania do OpenEdition	38
3.3. Opracowywanie i zamieszczanie publikacji	39
3.4. Korzystanie z platformy	41
3.5. Podsumowanie i zalecenia	44
4. Monografia cyfrowa jako alternatywa dla tradycyjnej książki drukowanej	46
4.1. Rynek wydawnictw akademickich z punktu widzenia humanistyki cyfrowej – ogólne rozpoznanie	48
4.2. Proces produkcji Panoramy literaturoznawstwa cyfrowego. Studium przypadku	49
5. Uwagi końcowe	61
Bibliografia	62

Najważniejsze ustalenia

1. Przy znacznym rozwoju otwartego dostępu do czasopism naukowych, w tym humanistycznych, modele wydawnicze dla monografii pozostają w większości oparte na tradycyjnym modelu drukowanym.

2. Obecnie funkcjonujące w polskiej humanistyce modele wydawnicze dla monografii w otwartym dostępie, takie jak deponowanie w repozytoriach (zielona droga) czy za opłatą BPC (złota droga), choć stanowią ważny krok w stronę zwiększania otwartości dorobku naukowego, są niewystarczające. Wdrożenie nowych rozwiązań czy rozwój już istniejących, w tym modelu diamentowego dla wydawnictw instytucjonalnych, jest utrudniony przez brak adekwatnego finansowania, które pokryłoby przynajmniej część kosztów związanych z wyzwaniem prawnymi i technicznymi otwartego dostępu do monografii.

3. Brakuje krajowych, instytucjonalnych i wydawniczych polityk otwartości i regulacji dotyczących otwartego dostępu do monografii. Polska nie jest odosobnionym przypadkiem zaniedbania w tym obszarze. Jednocześnie przy braku wsparcia ze strony instytucji zarządzających nauką czy agencji finansujących badania wydawcy coraz częściej decydują się na publikowanie w otwartym dostępie, wybierając najczęściej tzw. zieloną drogę.

4. Jednym z rozwiązań są modele współdziałania (*collaborative models*), rozwijane w innych krajach w postaci konsorcjów wydawnictw, wspólnych projektów wydawniczych i innych inicjatyw mających na celu współdzielenie infrastruktury, wymianę doświadczeń i rozwój zespołów redaktorskich. Przegląd zagranicznych modeli tego typu zamieszczony został w rozdziale 1.

5. Jak wynika z rozpoznania przeprowadzonego przez zespół OPERAS-PL w 2023 r., polscy wydawcy borykają się przede wszystkim z niedostatkami środków na powiększenie zespołów redaktorskich oraz na wdrożenie odpowiedniej infrastruktury cyfrowej. Brak kompetencji technicznych, niezbędnych do usprawnienia procesu wydawniczego i prawidłowego indeksowania monografii w bazach zewnętrznych, oraz brak odgórnych wytycznych dotyczących licencjonowania i formatowania cyfrowych publikacji to kolejne wyzwania. Szczegóły badania zostały opisane w rozdziale 2.

6. Przykładem modelu wydawniczego w otwartym dostępie, który mogą wdrożyć polscy wydawcy, jest model freemium utrzymywany przez francuską platformę OpenEdition (OE). Dzięki współpracy z OE wydawca nie musi się martwić o utrzymywanie własnej infrastruktury, a dodatkowo może liczyć na umiędzynarodowienie swoich zasobów. Wadę takiego rozwiązania stanowi wysoki próg wejścia we współpracę z OE, która jednak po jego pokonaniu może się okazać opłacalna. Więcej o współpracy Centrum Humanistyki Cyfrowej IBL PAN z OE można przeczytać w rozdziale 3.

7. Obok otwartych modeli wydawniczych dla tradycyjnych monografii powstają narzędzia do tworzenia tzw. monografii cyfrowych lub monografii poszerzonych. Oparte na Nowej Panoramie Literatury Polskiej narzędzie do tworzenia monografii cyfrowych typu *born digital* jest pilotażowym projektem Centrum Humanistyki Cyfrowej IBL PAN i jednocześnie pierwszą taką inicjatywą w kraju. Umożliwia ono przygotowanie publikacji we współpracy z zespołem redaktorskim, graficznym i technicznym bez konieczności uprzedniego opublikowania tekstu w papierze. O procesie powstawania monografii cyfrowej wydanej przez zespół Nowej Panoramy można przeczytać w rozdziale 4.

1



Wprowadzenie

Niniejszy raport przedstawia wyniki rozpoznania polskiego rynku humanistycznych publikacji, zwłaszcza monografii, w otwartym dostępie. Autorki i autorzy analizują potrzeby polskich wydawców naukowych, trendy w rozwoju wydawniczych polityk otwartościowych oraz wybrane otwarte modele publikacyjne. Raport jest efektem trwających ponad rok działań o charakterze badawczym i komunikacyjnym, prowadzonych w ramach projektu „OPERAS-PL. Innowacyjna komunikacja naukowa w humanistyce. Rozwój, ewaluacja, kompetencje” finansowego przez Ministerstwo Edukacji i Nauki w ramach programu „Nauka dla Społeczeństwa”.

Publikacja składa się z czterech rozdziałów. Pierwszy, stanowiący wprowadzenie w problematykę otwartych monografii, rozpocznie sekcja autorstwa Magdaleny Wnuk, opisująca sytuację na polskim rynku wydawnictw naukowych. Następnie Gabriela Manista omówi polityki otwartego dostępu w Polsce, posiłkując się pierwszymi wynikami badań zrealizowanych w ramach europejskiego projektu PALOMERA. Marta Świetlik zamknie rozdział przeglądem inicjatyw wydawniczych, organizacji i projektów kładących nacisk na publikowanie książek w otwartym dostępie. W kolejnych trzech rozdziałach omówione zostaną efekty trzech pilotaży mających na celu rozpoznanie modeli otwartego dostępu dla monografii. Pierwszy pilotaż miał na celu zbadanie sytuacji polskich wydawnictw w tym zakresie. Wyniki opisały Marta Świetlik i Magdalena Wnuk w rozdziale drugim. W ramach drugiego pilotażu podjęliśmy współpracę z francuską platformą OpenEdition (OE) Books i opublikowaliśmy na niej 80 monografii wydanych przez Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN. Autorami rozdziału opisującego naszą współpracę z OE są Mateusz Franczak i Ilona Zięba. W trzecim pilotażu wspólnie z zespołem redakcyjnym Nowej Panoramy Literatury Polskiej, działającym przy Instytucie Badań Literackich PAN, przygotowaliśmy monografię cyfrową opierającą się na infrastrukturze badawczej rozwijanej przez ten zespół. Praca nad stworzeniem monografii cyfrowej została opisana przez Kingę Kamińską i Pawła Ramsa w rozdziale czwartym. Te trzy pilotaże pozwoliły nam zebrać wiedzę i doświadczenie płynące od praktyków z branży wydawniczej oraz przetestować we własnym zespole projektowym dwa modele wydawnicze: jeden nastawiony na umiędzynarodowienie polskiego dorobku dzięki otwartemu dostępowi, drugi – na rozwój narzędzi do wydawania monografii przeznaczonych do odbioru w internecie bez żadnych barier czy opłat. Konkluzje i rekomendacje płynące z tych doświadczeń przedstawimy w uwagach końcowych.

1.1. Open Access: czasopisma a monografie

Magdalena Wnuk

Otwarty dostęp do prac naukowych nie wydaje się już ewenementem lub czymś niszowym. Jest elementem otwartej nauki – szerokiego trendu w świecie akademickim, który został politycznie usankcjonowany na szczeblu europejskim, a wyraża się w takich działaniach jak European Open Science Cloud („The Strategic Research & Innovation Agenda and Its Multi-Annual Roadmap”)¹. Jak wynika z raportu OPI PIB z 2023 r. nawet ponad 80% czasopism wydawanych w Polsce to czasopisma w pełni otwarte, z czego znaczna większość nie pobiera opłat APC (*article processing charges*). Trend ten nie dotyczy w takim samym stopniu wydawnictw książkowych, spośród których jedynie co czwarte wydaje książki w otwartym dostępie (*Analiza stanu otwartej nauki w Polsce 2022, 2023*). Monografie naukowe, w tym ich wersje cyfrowe, nadal nie są tak powszechnie dostępne jak artykuły, których pełnotekstowe wersje znajdują się w różnych otwartych bazach czasopism, takich jak polska **Biblioteka Nauki**, serwis utrzymywany przez ICM UW. Głównym powodem tego stanu rzeczy jest panujące nadal przekonanie o wyższości druku nad formatem cyfrowym (przekonanie to bardzo powoli ulega zmianie) (Avanço i in., 2021; Kulczycki, 2017). Ze względu na dodatkowe koszty przygotowania profesjonalnych formatów publikacji elektronicznych (np. epub), wydawnictwa rzadko publikują monografie naukowe w otwartym dostępie i raczej pozwalają autorom na publikację swojej pracy w formacie pdf po upływie okresu embarga. O ile dla monografii pdf nie jest wystarczającym formatem, o tyle w przypadku czasopism doskonale się sprawdza. Wiele czasopism, w szczególności wydawanych lokalnie, udostępnia artykuły swoich autorów na otwartych licencjach, najczęściej w formacie pdf (Drabek, 2015; Kulczycki, 2013; Matysek, 2018; Pamuła-Cieślak, 2017). Jeśli chodzi o modele finansowania otwartego dostępu, sprawa jest trochę bardziej skomplikowana, ale w przypadku polskich czasopism humanistycznych najczęściej mamy do czynienia z tzw. diamentową drogą, która zakłada bezpłatne publikowanie treści przez autorów, oraz bezpłatny do nich dostęp dla czytelników (Becerril i in., 2021; Bosman i in., 2021). Nieco inna sytuacja ma miejsce w przypadku czasopism zagranicznych, w szczególności tych wydawanych przez duże komercyjne wydawnictwa, takie jak Springer Nature czy Taylor & Francis. Choć nie są przedmiotem szczegółowej analizy w tym raporcie, należy wspomnieć, że ich polityka ma ogromny wpływ na komunikację naukową oraz system ewaluacji, a co za tym idzie oddziałuje również na lokalne czasopisma i wydawców (*Analiza stanu otwartej nauki w Polsce 2022. Raport końcowy, 2023*; Biała księga. Raport na temat rynku wydawnictw naukowych w 2023 r., 2023; Kulczycki, 2017;

¹ eossc.eu/sria-mar [dostęp: 29.02.2024].

Kulczycki i in., 2019). Nie zmienia to jednak faktu, że w dziedzinie nauk humanistycznych lokalne czasopisma odgrywają nadal bardzo ważną rolę, umożliwiając badaczom komunikację, która nie wymaga osobnych środków grantowych, a może opierać się na dotacjach publicznych dla uczelni i instytutów naukowych (co nie oznacza oczywiście, że wysokość tych dotacji jest wystarczająca).

Otwarty dostęp do publikacji w czasopiśmie wspierają także międzynarodowe organizacje czy nieformalne zrzeszenia, takie jak Plan S (*„Plan S” and „cOAlition S” – Accelerating the transition to full and immediate Open Access to scientific publications*)². Jak wynika ze wstępnych ustaleń zespołu badawczego PALOMERA, w Europejskim Obszarze Naukowym przeważająca większość polityk publicznych na różnych szczeblach – od krajowych po instytucjonalne – nie reguluje w szczególności sposób otwartego dostępu do książek, traktując je jako jedne z wielu publikacji (a mają przecież bez wątpienia swoją specyfikę) lub nie uwzględnia książek w ogóle, skupiając się wyłącznie na czasopiśmie. Na zaniechanie sprawy książek i monografii w działaniach na rzecz otwartego dostępu coraz częściej zwracają uwagę różne środowiska akademickie – od zagranicznych organizacji, takich jak holenderski OAPEN wydający katalog DOAB (Directory of Open Access Book) czy stowarzyszenie OASPA (Open Access Scholarly Publishing Association), po krajowe instytucje, takie jak Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich (OAPEN, 2023; Woźnicki, 2022). Kwestia otwartego dostępu do monografii staje się paląca także w świetle rosnącego nacisku na mierzenie wpływu publikacji, który jest wyraźnie powiązany z ich wyszukiwalnością i widocznością w sieci (Adema, 2019; Collins & Milloy, 2012; *Jak mierzyć wpływ publikacji w humanistyce?*, 2022; Korytkowski & Kulczycki, 2019). W przypadku monografii humanistycznych problem ich dostępności być może należy uznać za najważniejszy, ponieważ w tej dziedzinie monografia stanowi najczęstszą i najbardziej szanowaną formę publikowania rezultatów badań, czego nie odzwierciedlają jednak wskaźniki wpływu.

Niska widoczność monografii w polskich i zagranicznych bazach to nie jedyny problem tej formy publikacji – monografie w *open access* są często postrzegane przez autorów jako mniej prestiżowe niż książki drukowane tradycyjnie (Maryl i in., 2020). Dotyczy to w większym stopniu monografii wydanych wyłącznie online, w mniejszym zaś tych zdigitalizowanych, ale pierwotnie wydanych tradycyjnie w druku. Prestiż otwartego dostępu to sprawa wymagająca pracy u podstaw i tłumaczenia, że otwartość nie ma związku z jakością. Jeśli swoje publikacje otwierają instytucje o ugruntowanym procesie recenzyjnym, forma nie będzie miała wpływu na wartość naukową danego dzieła. Sama otwartość natomiast prowadzi do lepszego przepływu informacji i wymiany myśli naukowej.

² www.coalition-s.org [dostęp: 29.02.2024].

Oczywiście, z otwartym dostępem wiążą się też liczne dylematy, w tym ten związany z karmieniem sztucznej inteligencji (czy prace naukowe powinny w niekontrolowany sposób przyczyniać się do rozwoju modeli AI) (Dergaa & Saad, 2023; McKenna, 2023; *Sztuczna inteligencja w nauce i edukacji – Forum Akademickie*, 2023) czy niedostatecznymi umiejętnościami interpretowania tekstu naukowego, które mogą prowadzić do pogłębiania się dezinformacji w jakichś obszarach życia społecznego (Scheufele i in., 2021; Żukowska i in., 2021). W niniejszym raporcie nie będziemy się jednak zajmować tymi problemami, choć zdajemy sobie sprawę, że nie należy o nich zapominać, krzując w środowisku akademickim praktyki otwartej komunikacji naukowej.

1.2. Polityki otwartego dostępu do monografii w Polsce

Gabriela Manista

Europejski krajobraz polityki otwartego dostępu do książek akademickich jest rozdrobniony i zróżnicowany. W Polsce, podobnie jak w wielu innych krajach, nie istnieje jeden akt regulujący tę kwestię na poziomie centralnym. Polityki otwartej nauki są najczęściej formułowane na poziomie instytucjonalnym, brakuje w nich natomiast szczegółowych zapisów dotyczących otwartego dostępu do książek akademickich. Warto również dodać, że dokumenty te w większości zawierają rekomendacje i zalecenia, nie zaś prawnie wiążące przepisy.

Otwarty dostęp do monografii naukowych to główny temat dwuletniego projektu – *Policy Alignment of Open Access Monographs in the European Research Area* (PALOMERA) finansowanego przez program Horyzont Europa. Od stycznia 2023 r. zespół badawczy zajmuje się identyfikacją oraz gromadzeniem danych i dokumentów dotyczących otwartego dostępu do książek w Europie, w tym w Polsce. Z pierwszych analiz wynika, że chociaż książki odgrywają ważną rolę w komunikacji badawczej, szczególnie w naukach społecznych i humanistycznych, rzadko są uwzględniane w politykach otwartego dostępu i strategiach instytucji badawczych i finansujących badania, bibliotek czy wydawnictw.

Zauważalny brak regulacji dotyczących otwartych monografii naukowych nie oznacza, że książki nie są publikowane w otwartym dostępie. Prowadzi to jednak do utrudnień w procesie wydawniczym, związanych zarówno z prawnymi aspektami publikowania książek w otwartym dostępie, tj. prawami autorskimi, licencjami, jak i technologicznym wymiarem ich publikowania – dostępnością infrastruktur, standardem treści czy metadanych (Adema, 2019).

1.2.1. Sytuacja legislacyjna w Polsce

W Polsce, tak na poziomie krajowym, jak instytucjonalnym, brakuje spójnego podejścia do otwartego dostępu ogólnie, nie tylko w odniesieniu do książek akademickich. Podczas prac badawczych, a w szczególności w ramach zbierania dokumentów dotyczących otwartego dostępu do monografii, w projekcie PALOMERA ustalono, że największą grupę podmiotów, które przyjęły polityki otwartego dostępu, stanowią uniwersytety i inne jednostki naukowe. Ze względu na specyfikę raportu skupiono się na publicznych jednostkach akademickich zajmujących się humanistyką i naukami społecznymi³. Wśród nich należy wymienić:

- Szkołę Główną Handlową („Polityka otwartego dostępu Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie” przyjęta w 2017 r.),
- Uniwersytet Gdański („Polityka otwartego dostępu” przyjęta w 2017 r.⁴),
- Uniwersytet Jagielloński („Polityki otwartego dostępu do publikacji naukowych i danych badawczych pracowników, doktorantów i studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego” przyjęte w 2022 r.⁵),
- Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie („Instytucjonalna polityka otwartości” przyjęta w 2019 r.⁶),
- Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach („Polityka otwartego dostępu” przyjęta w 2020 r.⁷),
- Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk („Polityka otwartości” przyjęta w 2021 r.⁸),
- Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk („Polityka otwartego dostępu” przyjęta w 2017 r.⁹),
- Instytut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk („Instytucjonalna polityka otwartości” przyjęta w 2019 r.¹⁰).

Warto także wyróżnić inicjatywę z dziedziny medycyny jako próbę ujednoczenia przepisów na poziomie wyższym niż instytucjonalny. Polska Platforma Medyczna, która chcąc zunifikować dostęp do publikacji i danych badawczych, rozpoczęła współpracę z senatami uczelni medycznych w celu wprowadzenia w życie przepisów „Polityki otwartego dostępu Platformy”, wspólnej dla wszystkich partnerów. Jednostki naukowe

³ Według platformy ROAR Map – *Registry of Open Access Repositories Mandates and Policies* polskie jednostki naukowe w latach 2005–2021 przyjęły osiem polityk dot. otwartego dostępu;

⁴ bip.ug.edu.pl/sites/default/files/_nodes/akty_normatywne/84348/files/62u17.pdf [dostęp: 22.11.2023].

⁵ bip.uj.edu.pl/documents/1384597/149543831/zarz_5_2022.pdf/a50fdce0-ab83-4595-8882-08e0f775039f [dostęp: 22.11.2023].

⁶ www.info.ujd.edu.pl/media/domeny/54/static/pub/akty/zwr/zal1_108polityka_otwarto%C5%9Bci_UJD.pdf [dostęp: 22.11.2023].

⁷ bip.ujk.edu.pl/zarzadzenie_nr_30_2020.html [dostęp: 22.11.2023].

⁸ ibl.waw.pl/zarzadzenie-nr12021polityka-otwartosci.pdf [dostęp: 22.11.2023].

⁹ ispan.waw.pl/default/o-instytucie/polityka-otwartego-dostepu/#section1 [dostęp: 22.11.2023].

¹⁰ inppan.bip.gov.pl/polityka-oa/polityka-oa.html [dostęp: 22.11.2023].

i uniwersytety dołączyły do porozumienia w 2018 r., i były to:

- Uniwersytet Medyczny we Wrocławiu,
- Uniwersytet Medyczny w Białymstoku,
- Gdański Uniwersytet Medyczny,
- Śląski Uniwersytet Medyczny w Katowicach,
- Uniwersytet Medyczny w Lublinie,
- Pomorski Uniwersytet Medyczny w Szczecinie,
- Warszawski Uniwersytet Medyczny,
- Instytut Medycyny Pracy w Łodzi.

Polityki otwartego dostępu są najczęściej modelowym dokumentem, zawierającym najważniejsze postanowienia zebrane w szereg punktów. Przede wszystkim zaś powinny definiować, czym jest publikacja naukowa, czy monografia znajduje się w tym katalogu i czy przepisy jej dotyczące są czytelne i dokładnie sprecyzowane.

Przykładem polityki otwartego dostępu, która spełnia powyższe warunki, jest wprowadzona 1 lutego 2021 r. „Polityka otwartości Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk”, czyli efekt inicjowania przez Instytut, w szczególności zaś przez jego podjednostkę – Centrum Humanistyki Cyfrowej, działań mających na celu upowszechnianie otwartego dostępu do wiedzy i wyników badań prowadzonych na poziomie krajowym, europejskim i międzynarodowym przez pracowników PAN. Składająca się ze wstępu, sześciu części (o kształcie rozbudowanych paragrafów) oraz czterech załączników „Polityka otwartości IBL PAN” przyjmuje regulacje publikowania utworów w otwartym dostępie, a także określa standardy techniczne ich udostępniania. Dokument ten jest instrukcją dla autorek i autorów publikacji naukowych oraz pracowników naukowych dysponujących oryginalnymi danymi badawczymi, która wspiera procesy rozpowszechniania wiedzy i udostępniania dóbr intelektualnych szerszej publiczności, jak też zwiększa skuteczność działań pracowników IBL PAN. Już w pierwszym paragrafie (§ 1. Postanowienia ogólne) autorzy polityki IBL PAN zdecydowali się na umieszczenie części definicyjnej, w której pod pojęciem „publikacja” znajduje się oddzielny punkt uwzględniający monografie i rozdziały w książkach zbiorowych. Włączenie książek akademickich do polityki otwartości na tym poziomie pomaga w późniejszej interpretacji dalszych zapisów, jednak wciąż nie odpowiada na pytanie, czym dokładnie książki akademickie są, pozostawiając tym samym pewną dowolność interpretacyjną.

1.2.2. Definicja książki akademickiej

W dokumentach regulujących otwarty dostęp książki akademickie często ujmowane są w jednej kategorii z innymi publikacjami, np. z artykułem w czasopiśmie. W procesach ewaluacyjnych i przy ocenie dorobku naukowego w wielu jednostkach naukowych za monografię autor otrzymuje jednakową lub nawet mniejszą liczbę punktów niż za tekst w akademickim periodyku. Wynika to z aktualnych list czasopism, recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych Ministerstwa Edukacji i Nauki¹¹ oraz wykazu wydawnictw punktowanych. Zgodnie z kolejnym Rozporządzeniem Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie ewaluacji jakości działalności naukowej przygotowanie każdego naukowego tekstu wiąże się z dość szczegółowo zdefiniowanymi kryteriami, a monografię naukową określono jako „recenzowana publikacja książkowa; przedstawiająca określone zagadnienie naukowe w sposób oryginalny i twórczy; opatrzona przypisami, bibliografią lub innym właściwym dla danej dyscypliny naukowej aparatem naukowym. Monografią naukową jest również recenzowany i opatrzony przypisami, bibliografią lub innym właściwym dla danej dyscypliny naukowej aparatem naukowym przekład”¹². Podobnie jak w projekcie PALOMERA definicja „książki akademickiej” wskazuje na konieczność naukowej recenzji¹³, co umożliwia ocenę jakości, rzetelności oraz wiarygodności danej publikacji książkowej.

Wprowadzenie polityki otwartości w zakresie monografii stanowi ważny krok w kierunku zwiększenia transparentności procesu naukowego. Z wymienionych powyżej polityk otwartości tylko dwie nie wymieniają monografii: Szkoła Główna Handlowa i Instytut Sławistyki PAN.

Jednostka naukowa, akademicka	Polityka jednostki zawiera definicję publikacji naukowej ¹⁴	Monografia (książka akademicka) jest częścią definicji publikacji naukowej
Szkoła Główna Handlowa	<i>utwór naukowy – każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, utrwalony w ramach pracy naukowo-badawczej, w jakiegokolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia</i> [§ 1 art. 2, pkt. 6]	nie, definicja stosuje katalog otwarty utworu naukowego, ograniczony ustalonymi warunkami
Uniwersytet Gdański	„Publikacje” definiuje się jako: a) publikacje w czasopismach naukowych, b) publikacje w recenzowanych materiałach z konferencji, c) monografie naukowe oraz rozdziały w monografiach naukowych. [§ 1 art. 4, pkt. 4]	tak

¹¹ Komunikat Ministra Nauki z dnia 05 stycznia 2024 r. w sprawie wykazu czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych.

¹² § 10 Monografia naukowa

¹³ Dokładny zapis: *scholarly, peer-reviewed, books including: monographs, book chapters, edited collections, critical editions, and other long-form scholarly works.*

¹⁴ W raporcie pozostawiono dokładne zapisy z wybranych Polityk Otwartości.

Uniwersytet Jagielloński	<p>publikacjach naukowych – należy przez to rozumieć recenzowane:</p> <p>a) artykuły w czasopismach naukowych, b) materiały z konferencji, c) monografie oraz rozdziały w monografiach, d) utwory zebrane; [§ 2 art. 2a]</p>	tak
Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie	<p>„Publikacje” definiuje się jako:</p> <p>a) publikacje w czasopismach naukowych, b) publikacje w recenzowanych materiałach z konferencji, c) monografie naukowe oraz rozdziały w monografiach naukowych. [§ 1 art. 4, pkt. 4]</p>	tak
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach	<p>W Polityce przyjmuje się następujące definicje pojęć:</p> <p>1) „publikacje”:</p> <p>a) publikacje w czasopismach naukowych, b) publikacje w recenzowanych materiałach z konferencji, c) monografie naukowe oraz rozdziały w monografiach naukowych [§ 1 art. 4, pkt. 1]</p>	tak
Institut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk	<p>b) Publikacje – dobra intelektualne wymienione poniżej:</p> <p>i. publikacje w czasopismach naukowych; ii. publikacje w recenzowanych materiałach z konferencji; iii. monografie oraz rozdziały w książkach zbiorowych; iv. rozprawy doktorskie; v. szara literatura, tj. preprinty – maszynopisy publikacji z punktów i.-iii. w wersji złożonej wydawcy, prezentacje z konferencji, raporty; [§ 1 art. 6b]</p>	tak
Institut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk	<p>wszystkie publikacje (w tym materiały multimedialne) afiliowane przy IS PAN i w nim wydawane</p>	domniemanie – tak
Institut Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk	<p>publikacje – publikacje w czasopismach naukowych i innych, publikacje w recenzowanych materiałach z konferencji; monografie naukowe oraz rozdziały w monografiach naukowych; [§ 3a]</p>	tak

Włączając książki akademickie do polityki otwartości, jednostki naukowe powinny korzystać z rekomendacji obejmujących zróżnicowane aspekty, począwszy od technologicznych i infrastrukturalnych, poprzez informacje dotyczące wykorzystania monografii, aż po kwestie prawne i procedury. Pierwszym krokiem jest zapewnienie odpowiedniej infrastruktury technologicznej, która umożliwi przechowywanie i udostępnianie książek akademickich w sposób efektywny i bezpieczny. W tym celu zaleca się wykorzystanie specjalistycznych repozytoriów, które są przystosowane do przechowywania publikacji

naukowych, w tym monografii. Repozytoria te powinny być zoptymalizowane pod kątem łatwego dostępu, wysokiej jakości metadanych oraz zgodności z najnowszymi standardami technologicznymi. Kolejnym istotnym aspektem jest informowanie, zarówno autorów jak i użytkowników o sposobach wykorzystania monografii i szerzej książek akademickich oraz o zastosowanych licencjach i prawach autorskich. Jednostki naukowe powinny opisywać, w jaki sposób monografia może być używana, w tym, czy jest dostępna na zasadach otwartego dostępu, czy też podlega jakimkolwiek ograniczeniom praw autorskich. W przypadku publikacji objętych licencjami Creative Commons lub innymi licencjami otwartymi należy jasno określić, jakie prawa mają użytkownicy do korzystania z tych materiałów. Dobrą praktyką jest również wprowadzenie do polityki zaleceń i rekomendacji dotyczących przenoszenia praw autorskich, wyboru odpowiednich licencji oraz instrukcji dotyczących deponowania monografii w repozytoriach. W ramach dokumentu polityki mogą być także dołączone załączniki, zawierające wzory formularzy zgłoszeniowych publikacji, które jednostki naukowe mogą wykorzystać przy deponowaniu monografii w repozytorium. Takie formularze mogą zawierać informacje dotyczące autorów, tytułu publikacji, zastosowanej licencji oraz innych istotnych danych niezbędnych do udostępnienia monografii w repozytorium.

Wdrożenie powyższych zaleceń i rekomendacji może przyczynić się do zwiększenia dostępności i widoczności monografii naukowych, co jest istotne dla rozwoju otwartego dostępu do wiedzy naukowej oraz dla promowania otwartej nauki.

1.3. Przegląd inicjatyw

Marta Świetlik

Wprowadzenie inicjatyw *open access* w obszarze monografii przynosi ze sobą zarówno korzyści, jak i wyzwania. Z jednej strony umożliwia to większą widoczność i rozpowszechnianie prac badawczych oraz wspiera przekazywanie wyników badań społeczeństwu. Z drugiej strony pojawiają się pytania dotyczące finansowania, jakości publikacji i różnicowania dostawców treści. Rozwój otwartego dostępu w obszarze monografii to jednak przede wszystkim odpowiedź na rosnącą potrzebę uczynienia wiedzy naukowej bardziej dostępną i zrozumiałą dla wszystkich zainteresowanych czytelników, niezależnie od ich miejsca zamieszkania czy zasobów finansowych. Poniżej przedstawiamy przegląd najważniejszych inicjatyw związanych z monografiami w kontekście otwartego dostępu, ich cele i wyzwania, jakie stawiają przed wspólnotą naukową.

Open Book Collective to brytyjska organizacja non-profit, zrzeszająca wydawców, biblioteki, badaczy i badaczki oraz usługodawców. Jej główny cel stanowi współpraca pomiędzy podmiotami członkowskimi i koordynacja zadań w utrzymaniu infrastruktury, relacji i organizacji. Szczególną formą jej działania jest utrzymywanie planów członkowskich dla bibliotek, które umożliwiają swoim czytelnikom korzystanie za darmo z zasobów opublikowanych przez OBC¹⁵. www.openbookcollective.org

Knowledge Unlatched (KU) to międzynarodowa inicjatywa, która ma na celu zapewnienie otwartego dostępu do monografii w dziedzinach humanistycznych i społecznych. KU działa na zasadzie współfinansowania, gdzie wiele bibliotek na całym świecie wspólnie pokrywa koszty publikacji danej monografii. Dzięki temu prace stają się dostępne dla wszystkich, niezależnie od przynależności instytucjonalnej czy finansowania. KU utrzymuje platformę Open Research Library (ORL)¹⁶. www.knowledgeunlatched.org

Open Book Publishers (OBP) to wydawnictwo specjalizujące się w publikacji monografii w otwartym dostępie, z naciskiem na dziedziny humanistyczne i społeczne. OBP promuje ideę dostępu do wiedzy i kultury dla każdego, oferując szeroki zakres tytułów, które można bezpłatnie czytać online lub zakupić w formie drukowanej¹⁷. www.openbookpublishers.com

OAPEN (Open Access Publishing in European Networks) to fundacja z siedzibą w Holandii, przy Bibliotece Narodowej w Hadze. Prowadzi projekty finansowane przez Unię Europejską, skoncentrowane na udostępnianiu i promowaniu monografii humanistycznych w otwartym dostępie. OAPEN utrzymuje platformę dla autorów i wydawców, umożliwiającą udostępnianie i indeksowanie monografii oraz zbieranie danych na temat użyteczności i widoczności tych publikacji¹⁸. www.oapen.org

HathiTrust Digital Library to konsorcjum bibliotek akademickich, które działa na rzecz cyfrowego udostępniania i archiwizacji książek, w tym monografii humanistycznych. Zapewnia dostęp do wielu monografii w formie cyfrowej, co jest szczególnie ważne dla badaczy z różnych części świata¹⁹. www.hathitrust.org

Directory of Open Access Books (DOAB) to katalog publikacji książkowych publikowanych w otwartym dostępie, który działa jako wspólna usługa OAPEN, OpenEdition, CNRS i Aix-Marseille Université. DOAB to społecznościowy serwis wyszukiwawczy, który indeksuje i zapewnia dostęp do naukowych, recenzowanych książek oraz pomaga użytkownikom znaleźć zaufanych wydawców OA²⁰. www.doabooks.org

¹⁵ www.openbookcollective.org [dostęp: 25.03.2024]

¹⁶ www.knowledgeunlatched.org/openresearchlibrary [dostęp: 15.03.2024].

¹⁷ www.openbookpublishers.com [dostęp: 25.03.2024]

¹⁸ www.oapen.org [dostęp: 25.03.2024]

¹⁹ www.hathitrust.org/about [dostęp: 25.03.2024]

²⁰ www.doabooks.org [dostęp: 25.03.2024]

Kriterium to wspólna inicjatywa wydawnictw i uniwersytetów w Szwecji, której głównym obszarem działalności jest recenzowanie książek w otwartym dostępie. Kriterium pokrywa koszty związane z procesem recenzji i korekty, a także produkcją i publikacją elektronicznej wersji książki oraz udziela książkom w OA gwarancji jakości naukowej. Działa także na rzecz zwiększenia ich widoczności, podejmując współpracę z repozytoriami OAPEN (Online Library and Publication Platform) i DOAB (Directory of Open Access Journals)²¹. www.kriterium.se

FWF e-Book (Förderung der wissenschaftlichen Forschung) to repozytorium książek w otwartym dostępie finansowanych przez austriackie Ministerstwo Edukacji i Nauki. W ramach działalności zajmuje się nie tylko gromadzeniem i udostępnianiem, ale także publikacją książek w OA²². www.e-book.fwf.ac.at

OASPA (Open Access Scholarly Publishers Association) to międzynarodowe stowarzyszenie non-profit z główną siedzibą w Holandii. Rozpoczęło od działań w obszarze czasopism OA, by następnie rozszerzyć zakres zainteresowania o monografie i infrastruktury cyfrowe. W ramach wspierania polityki otwartości organizuje coroczną konferencję poświęconą publikowaniu w otwartym dostępie oraz oferuje szereg materiałów szkoleniowych²³. www.oaspa.org

COPIM (Community-led Open Publication Infrastructures for Monographs) to projekt mający na celu rozwinięcie i wzmocnienie infrastruktur dla publikacji naukowych, szczególnie w kontekście otwartego dostępu do monografii. Projekt COPIM skupia się na badaniach nad innowacyjnymi i zdecentralizowanymi modelami publikacji monografii, które są bardziej zrównoważone, bardziej dostępne i bardziej sprzyjające wspólnocie naukowej. Jest finansowany w ramach programu „Horizon 2020” Unii Europejskiej i wspierany przez szereg partnerów, w tym wydawnictwa, biblioteki akademickie, organizacje badawcze i inne podmioty związane z nauką. Dąży do stworzenia bardziej otwartych, elastycznych i zrównoważonych modeli biznesowych, które uwzględniają potrzeby autorów, czytelników i instytucji naukowych²⁴. www.copim.ac.uk

Open Access Books Network (OABN) to w głównej mierze społeczność oparta na wymianie wiedzy, ściśle powiązana z siecią instytucjonalnej współpracy OPERAS, działającą w całej Europie. Wyróżniającą ją na tle wymienionych wcześniej inicjatyw cechą jest m.in. możliwość aktywnego udziału w grupie dyskusyjnej, co wzmacnia zaangażowanie internetowe społeczności²⁵. www.openaccessbooksnetwork.hcommons.org

²¹ www.kriterium.se [dostęp: 25.03.2024]

²² www.e-book.fwf.ac.at [dostęp: 25.03.2024]

²³ www.oaspa.org/about [dostęp: 25.03.2024]

²⁴ www.copim.ac.uk [dostęp: 25.03.2024]

²⁵ www.openaccessbooksnetwork.hcommons.org [dostęp: 25.03.2024]

OpenEdition to platforma, która oferuje dostęp do treści naukowych i badawczych w obszarze humanistyki i nauk społecznych w różnorodnych formach publikacyjnych: artykułów naukowych, blogów, a także książek (**OpenEdition Books**). To inicjatywa oparta na otwartym dostępie, co oznacza, że wiele treści udostępnia się tam użytkownikom bezpłatnie. Model finansowania OpenEdition jest hybrydowy i obejmuje kilka różnych źródeł: subskrypcje instytucjonalne i opłaty za dostęp do niektórych treści (freemium), współpracę z wydawnictwami, projekty badawcze, granty i dotacje. Więcej o OE w rozdziale 3²⁶. www.books.openedition.org

PALOMERA została zainicjowana w celu rozwiązania problemu ograniczonej dostępności książek naukowych w formie elektronicznej i otwartego dostępu. Ten dwuletni projekt, prowadzony przez OPERAS, a finansowany ze środków Horyzontu Europa, ma charakter badawczy. Jego głównym celem jest zebranie i udostępnienie informacji dotyczących polityk i procesów wydawniczych w 39 krajach europejskich. Oprócz prowadzenia badań obejmuje także działania rzecznicze (*advocacy*), skierowane głównie do krajowych polityków i urzędników odpowiedzialnych za naukę²⁷. www.operas-eu.org/projects/palomera

1.4. Podsumowanie

W rozdziale wstępnym przedstawiona została sytuacja polskich wydawnictw w zakresie wdrażania otwartego dostępu. Przy braku odgórnych, ministerialnych czy nawet instytucjonalnych polityk otwartości wydawnictwa często decydują się na udostępnienie swoich publikacji w wolnym dostępie, kierując się przede wszystkim zwiększeniem ich widoczności i troską o prestiż i rozpoznawalność. Najbardziej popularna zielona droga otwartego dostępu nie jest jednak rozwiązaniem optymalnym, ponieważ nie gwarantuje wydawnictwom dodatkowego finansowania w sytuacji, kiedy to one chcą zadbać o deponowanie swoich publikacji, nie zawsze też odpowiada na potrzeby autorów i wydawców związane z odpowiednim indeksowaniem metadanych w naukowych bazach danych. Co więcej, o ile wydawcy deponują publikacje zawsze w instytucjonalnych repozytoriach, o tyle autorzy korzystają często z usług takich serwisów jak Academia.edu i Researchgate, które w ogóle nie zapewniają prawidłowego indeksowania. Tymczasem indeksowanie staje się coraz bardziej palącym wyzwaniem, wiążącym się z fachową wiedzą na temat formatów i standardów przetwarzania danych. Jak wskazują autorki, rozwiązaniem tych bolączek mogą być wydawnicze modele oparte na współpracy, które zakładają dzielenie się infrastrukturą, kompetencjami lub kosztami prowadzenia działalności wydawniczej.

²⁶ www.books.openedition.org [dostęp: 25.03.2024]

²⁷ www.operas-eu.org/projects/palomera [dostęp: 25.03.2024]

2 _____

**Modele wydawnicze oparte
na współpracy jako droga
dla otwartej humanistyki**

Wzmocnienie roli otwartego dostępu do monografii wymaga znalezienia i wdrożenia nowych zrównoważonych modeli wydawniczych (Aasheim i in., 2020; Adema & Moore, 2018; Błaszczewska i in., 2023; Green, 2019; Hinchliffe, 2020; Penier i in., 2020; Stone i in., 2021). W świecie komunikacji cyfrowej taki model wymaga wypracowania ściślejszej współpracy między samymi wydawcami, dostawcami infrastruktury, decydentami w ministerstwie i bibliotekami, które są jednymi z najważniejszych aktorów w obszarze otwartej nauki (Kulczycki, 2017). Innowacje w tym zakresie wiążą się zarówno z rozwinięciem infrastruktury cyfrowej, która usprawni proces redakcyjny i dystrybucję publikacji, jak i znalezieniem źródeł finansowania (Maryl i in., 2020). Otwarty dostęp rodzi pytania o bezpieczeństwo finansowe zespołów redakcyjnych oraz możliwości utrzymania cyfrowej infrastruktury, czyli technologii i usług ułatwiających komunikację naukową oraz trwałe archiwizowanie treści i zasobów. To jedno z największych wyzwań humanistyki z ekonomicznego punktu widzenia (Edmond, 2020). Inną kwestią jest tworzenie naprawdę użytecznych narzędzi, odpowiadających na potrzeby zainteresowanych: autorów, wydawnictw i ich odbiorców (Adema & Rutten, 2010; Anderson, 2013; Van Zundert, 2012).

W odpowiedzi na tę sytuację w ramach OPERAS-PL postanowiliśmy zidentyfikować potrzeby i bodźce rozwoju otwartości w polskiej humanistyce. Na wzór pojęcia „otwarta nauka” ukuliśmy „otwartą humanistykę”, czyli zespół praktyk zmierzających ku włączeniu humanistyki w światowe i europejskie trendy rozwijane wokół ruchu otwartej nauki. Zadaliśmy sobie pytanie o swoje cele i założenia i w efekcie naszych rozmów powstała taka oto definicja otwartej humanistyki:



Oprócz zgromadzenia wiedzy na temat modeli publikowania monografii w otwartym dostępie w Polsce celem naszych działań było wypracowanie rozwiązań wspólnie z samymi zainteresowanymi. Dlatego jesienią 2022 r. zaprojektowałyśmy pilotażowe badanie potrzeb wydawnictw w tym obszarze. Punktem wyjścia było dla nas wstępne rozpoznanie polskiego rynku wydawnictw naukowych aktywnych, które przeprowadziliśmy latem 2022 r. z zespołem działającym w projekcie Dariah.lab. Przy pomocy ankiety dotarliśmy do informacji na temat modeli wydawniczych i technologii stosowanych w 34 wydawnictwach. Otrzymaliśmy odpowiedzi od 25 wydawnictw naukowych działających w obszarze humanistyki, które w 2021 r. wydały przynajmniej jedną monografię w otwartym dostępie. Cztery wybrane wydawnictwa z tej grupy zaprosiliśmy następnie na wywiad, którego celem było omówienie procesu wydawniczego w danej instytucji, w tym niedostatków i potrzeb technologicznych, kadrowych czy finansowych. Informacje, które zebraliśmy podczas wywiadów, posłużyły nam do przeprowadzenia warsztatu *design thinking* z wydawcami. Jego celem było zaprojektowanie możliwych rozwiązań służących rozwojowi otwartego dostępu do monografii naukowych.

W rozdziale zaprezentujemy wyniki naszego rozpoznania. Tekst składa się z trzech części: pierwsza omawia obecny stan w obszarze modeli wydawniczych stosowanych przez wydawnictwa w Polsce. Druga poświęcona jest potrzebom wydawnictw i wyzwaniom, jakie wiążą się z wdrażaniem otwartego dostępu. Trzecia prezentuje modele oparte na współpracy jako jedno z możliwych rozwiązań. Ustalenia poczyniliśmy w ramach realizacji jednego z zadań projektu OPERAS-PL.

2.1. Modele wydawnicze dla otwartego dostępu w Polsce: stan aktualny

Pomimo braku regulacji i zachęty w postaci ministerialnej polityki otwartości polskie wydawnictwa, w szczególności te instytucjonalne, publikują książki w otwartym dostępie, choć najczęściej są to starsze publikacje, które przeszły już przez okres embarga. Poniżej przedstawione zostaną trzy modele otwierania monografii, w tym tzw. zielona i złota droga oraz udostępnianie metadanych i/lub wersji pełnotekstowych (droga diamentowa) na różnych platformach wyszukiwawczych i w naukowych bazach danych.

2.1.1. Deponowanie w repozytorium (zielona droga)

Podstawowym modelem otwartego dostępu w Polsce jest deponowanie monografii w formacie pdf w instytucjonalnym repozytorium. Wydawcy uczelniani, którzy rozbudowują swoją bazę otwartych monografii, robią to samodzielnie po okresie embarga lub dają takie prawo autorom. W niektórych instytucjach deponowanie prac jest wpisane

do polityki otwartości jako obowiązek pracownika lub mniej restrykcyjnie jako zalecenie. Przykładowo Uniwersytet Śląski sformułował to następująco:

8. Autorzy zapewniają otwarty dostęp do publikacji poprzez publiczne udostępnienie z udzieleniem wolnej licencji Creative Commons, korzystając z jednej z dróg:
- a) publikowanie w recenzowanych otwartych czasopismach i książkach naukowych (złota droga) i deponowanie ich w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego,
 - b) zdeponowanie elektronicznej postaci ostatecznej wersji publikacji, ewentualnie wersji autorskiej lub wersji dopuszczonej przez politykę wydawcy (zielona droga) w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego (*Polityka otwartości | Uniwersytet Śląski w Katowicach, 2020*)

Publikacje naukowe, w szczególności książkowe, są udostępniane w repozytoriach zazwyczaj po okresie 12-miesięcznego embarga w formacie pdf i opierane na wybranych licencjach Creative Commons, np. CC BY SA. Zazwyczaj umieszczenie książki w repozytorium jest w gestii autora, nie wydawcy instytucjonalnego. W coraz częściej przyjmowanych przez polskie instytucje politykach otwartości autor będący pracownikiem zostaje zobowiązany do deponowania wszystkich swoich publikacji lub manuskryptów (jeśli nie zachował praw do wersji redakcyjnej).

Inaczej niż przygotowanie formatów na czytniki typu epub czy mobi, zielona droga jest względnie bezkosztowa, ponieważ nie zakłada dodatkowej pracy innej niż ta włożona w przygotowanie publikacji do druku. Niektórzy wydawcy instytucjonalni, tacy jak Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, stopniowo wdrażają także model diamentowego otwartego dostępu do książek, opierając się na budżecie instytucji lub grantach. Oznacza to opublikowanie monografii w otwartym dostępie natychmiast, bez embarga. Nadal jednak jest to model bez porównania mniej dostępny niż ten, który zakłada najpierw publikację drukowaną, a po okresie embarga deponowanie w repozytorium wersji otwartodostępowej w formacie pdf.

2.1.2. Book processing charges (złota droga)

Wydawcy komercyjni swoją politykę otwartego dostępu opierają na opłatach za proces wydawniczy uiszczanych przez instytucje publiczne lub autorów – tzw. BPCs (*book processing charges*). Wydawcy uczelniani czy instytucjonalni również mogą skorzystać z BPCs, ale ci, którzy inwestują w otwarty dostęp jako model wiodący w swojej instytucji, nie traktują wniesienia takiej opłaty przez autora jako warunku ukazania się publikacji w open access. Polscy wydawcy zazwyczaj nie pobierają ani opłat APC, ani BPC, publiczne środki na nie przeznaczone wędrują więc do wydawców zagranicznych (*Analiza stanu otwartej nauki w Polsce 2022. Raport końcowy, 2023*). BPC, które stanowi uzupełniający model dla polskich wydawców komercyjnych, wiąże się dla nich

z koniecznością konkurowania z wydawnictwami zagranicznymi. Na związane z tym trudności zwracali uwagę również nasi rozmówcy. Autorzy, którym zależy na publikacji w otwartym dostępie oraz jej dużej widoczności, decydują się często na współpracę z wydawcami, którzy mają nie tylko większe zasięgi niż polskie organizacje działające na znacznie mniejszą skalę, ale także są wyżej punktowane w ministerialnym wykazie czasopism. Monografie wydane w polskich wydawnictwach mogą otrzymać maksymalnie 80 pkt. w ewaluacji dorobku, tymczasem niektóre zagraniczne – 200 (*Komunikat Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 29 września 2020 r. w sprawie wykazu wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe*, 2020)²⁸. W Polsce autorzy i autorki mogą uzyskać środki na BPC dzięki grantom, gwarantuje je m.in. NCN w swoich konkursach (*Analiza stanu otwartej nauki w Polsce 2022. Raport końcowy*, 2023).

2.1.3. Udostępnianie na zewnętrznych platformach

Otwieranie monografii wiąże się także z udostępnianiem metadanych (tytułu, autora, wydawnictwa, ale także abstraktów, fragmentów, słów kluczowych), a czasem wersji pełnotekstowych w bazach danych oraz na platformach wydawniczych (takich jak OpenEdition, opisana w rozdziale trzecim, Biblioteka Nauki wydawana przez ICM UW czy przeznaczona dla czasopism platforma PRESSto wydawana przez Uniwersytet Adama Mickiewicza). Jeśli taka forma udostępniania pełnotekstowych publikacji nie wiąże się z żadnymi dodatkowymi kosztami zarówno dla autorów, jak i czytelników, mówi się wówczas o modelu diamentowym (Fuchs & Sandoval, 2013; OpenEdition, 2023). W Polsce jest to model dość rozpowszechniony wśród wydawców czasopism, w szczególności tych afiliowanych przy instytucjach (*Analiza Otwartej Nauki w Polsce 2022. Raport końcowy*, 2023). W przypadku monografii mamy z nim do czynienia znacznie rzadziej i najczęściej odbywa się po upływie 12-miesięcznego embarga. Nasz pilotaż z OpenEdition jest próbą rozpoznania tego modelu dla publikacji wydanych dotychczas wyłącznie w druku.

Udostępnianie metadanych

W przypadku udostępniania tylko metadanych tym, co dla wydawnictw wiąże się z największymi kosztami, jest przygotowanie danych w formatach, które będą czytelne dla baz i dostawców usług takich jak Crossref, Datacite (rejestracja DOI), Scopus (mierzenie wpływu, widoczność), EBSCO czy OpenAire (widoczność). Duża część tej pracy jest nadal wykonywana ręcznie w oparciu o formularze dostępne na stronach tych dostawców.

²⁸ Podobnie jest w przypadku czasopism. Sytuacja ta tylko na chwilę uległa zmianie w listopadzie 2023 r. po ogłoszeniu listy punktowanych czasopism przez Ministerstwo Edukacji i Nauki kierowane przez Przemysława Czarnka. W Wykazie czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych wśród najwyżej punktowanych czasopism znalazło się wówczas także kilka polskich.

Automatyzacja tych procesów postępuje, ale nie zawsze w zadowalający sposób, czego przyczyną są zarówno niedostatki techniczne wydawców, jak i niekiedy samych dostawców i administratorów tychże baz.

Wygodnym rozwiązaniem, praktykowanym przez niektóre wydawnictwa, jest zastosowanie otwartego protokołu, np. OAI PMH, i udostępnienie danych za pośrednictwem API tym podmiotom, które są przygotowane technicznie na szczytywanie danych udostępnianych tą metodą. Często udostępnianie metadanych zakłada współpracę między wydawnictwem a biblioteką danej instytucji, bo to ta ostatnia odpowiada za widoczność uczelnianych publikacji w bazach indeksujących dorobek naukowy. Mimo że integracja metadanych monografii z bazami służącymi ich indeksowaniu nie jest „modelem wydawniczym” per se, wiąże się z publikowaniem w sposób ścisły. A wybór modelu może być podyktowany między innymi tym, czy dostępna technologia i procedury publikacyjne sprzyjają widoczności monografii w sieci, czy nie. Przykładem takich rozważań, łączących dyskusję o modelach wydawniczych, ich finansowaniu z widocznością publikacji, jest kwestia wyboru oprogramowania Open Monograph Press, wydawanego przez Public Knowledge Project, którego wdrożenie może obejmować m.in. integrację z platformami do wyszukiwania zasobów w otwartym dostępie, przechowywanie pełnotekstowych publikacji i utrzymanie witryny wydawniczej.

2.2. Wyzwania dla rozwoju otwartych modeli

Wydawcy, którzy są zainteresowani wdrażaniem otwartego dostępu do monografii, mierzą się z różnymi wyzwaniami. Część może się wydać całkiem prozaiczna, część natomiast wynika z niedostatków technologicznych czy innych zasobów, a także pracowników, którzy mieliby czas wziąć na siebie część zadań związanych z otwartym dostępem.

Oto główne wyzwania zidentyfikowane przez środowisko wydawnicze podczas warsztatu *design thinking* zrealizowanego przez Sekcję Otwartej Humanistyki przy IBL PAN i agencję Heart&Heads w marcu 2023 r.

2.2.1. Dylemat związany z wyborem prymarnego formatu publikacji

Wśród autorów i autorek wciąż pokutuje przekonanie o konieczności posiadania drukowanej wersji książki, a koszty produkcji stawiają wydawnictwa przed niełatwym wyborem jednej formy publikacji (drukowanej lub elektronicznej). Do tego brak jednoznacznych danych dotyczących preferencji czytelników utrudnia podejmowanie decyzji co do formatów publikacji (PDF czy formaty na czytniki). Ponadto, wydawanie wyłącznie ebooków w otwartym dostępie utrudnia kontrolę nad dystrybucją, co wpływa na raportowanie statystyk oraz utrudnia monitorowanie dostępu do publikacji.

2.2.2. „Autor jest problemem”

Wielu autorów i autorek treści naukowych wciąż przejawia brak zrozumienia dla otwartego dostępu. Zmiana postaw w tym gronie wymaga edukacji oraz promocji otwartej nauki. Co więcej, naukowcy i naukowczynie, zwłaszcza przyzwyczajeni do pracy w obiegu drukowanym, mogą mieć trudności w dostosowaniu się do cyfrowych systemów współpracy, co wymaga dodatkowego wsparcia i szkoleń. Nie pomaga także fakt, że w zasadzie każde wydawnictwo ma własny system informatyczny i *workflow* pracy z osobą autorską, więc jeśli ktoś współpracuje z wieloma wydawnictwami, ma do opamiętania za każdym razem inny system, odmienny od nabytych już przyzwyczajeń.

2.2.3. Problemy z finansowaniem

Finansowanie publikacji w otwartym dostępie jest uważane za droższe, co stanowi barierę dla wydawców, zwłaszcza gdy wymaga pokrycia nadprogramowych kosztów związanych z metadanymi, formatowaniem i dystrybucją. W przypadku tradycyjnej publikacji papierowej koszty te są już usankcjonowane i wliczone w standardowy plan budżetowy wydawnictwa. Tym bardziej że koszty otwartego dostępu są zwykle pokrywane z grantów autorów, bez wydawcy często nie mają możliwości otwarcia publikacji. Ponadto wydawnictwa obawiają się utraty zysków z potencjalnej sprzedaży, ale decydują się na to, jeśli autorzy pokrywają koszty przygotowania publikacji ze środków grantowych.

2.2.4. Standardy i kwestie formalno-prawne

W Polsce mamy do czynienia z wyraźnym brakiem ujednoczonych zasad technicznych, formalnych i prawnych w obszarze udostępniania treści online. Niedostatek spójnych wytycznych oraz brak jednoznacznie określonych standardów licencjonowania stanowią istotne wyzwania dla wydawnictw. Brak jednej instancji rozstrzygającej kwestie prawne dodaje trudności w prowadzeniu działań edytorskich, utrudniając efektywną ochronę praw autorskich i regulowanie sporów.

2.2.5. Bazy i metadane

Kwestie związane z bazami danych i metadanymi stanowią istotne wyzwanie w zarządzaniu informacjami. Różnorodność baz i formatów metadanych negatywnie wpływa na pracochłonność, zwłaszcza w kontekście konieczności wprowadzania danych do każdej z baz osobno. Problem staje się szczególnie widoczny w przypadku monografii wieloautorskich, gdzie każdy rozdział traktowany jest jako osobna jednostka. Konieczność szczególnego traktowania tego typu dzieł generuje dodatkowe trudności

w organizacji i utrzymaniu spójności danych, co może stanowić istotne wyzwanie dla efektywnego zarządzania bazami informacji.

2.2.6. Problemy techniczne

Utrzymanie wysokiej jakości systemów i serwerów generuje dodatkowe koszty operacyjne, co stanowi duże obciążenie finansowe. Brak odpowiedniego wsparcia technicznego oraz trudności w znalezieniu wykwalifikowanych pracowników wpływają negatywnie na skuteczność wdrażania i utrzymania systemów cyfrowych. Dodatkowo nieufność wobec technologii narasta wraz z doświadczeniem wdrażania narzędzi cyfrowych, które nie tylko nie ułatwiają pracy, ale wręcz ją utrudniają. Ten złożony kontekst techniczny wymaga zrównoważonego podejścia, aby wydawnictwa mogły efektywnie korzystać z nowoczesnych rozwiązań technologicznych przy jednoczesnym minimalizowaniu kosztów i maksymalizowaniu efektywności operacyjnej.

2.2.7.

Tabela ze zdefiniowanymi przez uczestników warsztatów obszarami problemowymi z podziałem na zależne od czynników zewnętrznych i możliwe do przezwyciężenia dzięki współpracy wydawnictw

zależne od czynników zewnętrznych	możliwe do przezwyciężenia dzięki współpracy wydawnictw
<p>Dylemat papier–ekran</p> <ul style="list-style-type: none"> • prestiż książek papierowych • kontrola nad dystrybucją 	<p>Standardy i kwestie prawne</p> <ul style="list-style-type: none"> • brak ujednoczonych zasad • brak źródeł do odwołania się
<p>Problemy z autorami i autorkami</p> <ul style="list-style-type: none"> • postawy autorów i autorek • niskie kompetencje cyfrowe 	<p>Widoczność i metadane</p> <ul style="list-style-type: none"> • mnogość baz i formatów • problemy z monografiemi wieloautorskimi
<p>Problemy z finansowaniem</p> <ul style="list-style-type: none"> • wysoki koszt otwartego dostępu • straty zysków ze sprzedaży 	<p>Możliwości techniczne</p> <ul style="list-style-type: none"> • koszty utrzymania systemów • braki w kwalifikacjach/kadrowe • nieufność wobec technologii

Wdrożenie modeli wydawniczych opartych na współpracy może stanowić odpowiedź na niektóre z wyzwań związanych z otwartym dostępem do monografii. Na przykład jeśli chodzi o problemy techniczne, to rozwiązaniem mogą się okazać wspólne systemy i infrastruktura, które pomagają w utrzymaniu wysokiej jakości usług, jednocześnie obniżając koszty poszczególnych wydawnictw. Tworzenie centralnych zasobów wsparcia technicznego może ułatwić wydawnictwom nie tylko utrzymanie infrastruktury, ale także zaoferować bardziej skoordynowane podejście do rozwiązywania problemów technicznych.

Podejście oparte na współpracy pozwala na opracowanie jednolitych standardów metadanych, co znacznie ułatwi proces zarządzania danymi i wprowadzania ich do różnych baz. Innym rozwiązaniem mogłaby być jedna wspólna baza danych: Tworzenie wspólnej bazy danych może zredukować pracochłonność związaną z wprowadzaniem informacji do różnych źródeł, a jednocześnie poprawić spójność i dostępność danych. Co więcej, wdrożenie jednej platformy ułatwiającej także autorom dostarczanie metadanych oraz zarządzanie swoimi publikacjami może zminimalizować trudności związane z brakiem ich wiedzy i kompetencji cyfrowych.

W ramach współpracy wydawnictwa mogą korzystać z jednej instancji oferującej wsparcie w kwestiach prawno-formalnych, takich jak wątpliwości dotyczące licencji czy praw autorskich. Podobnie wspólne uzgodnienia dotyczące standardów licencjonowania mogą ułatwić wydawcom i autorom podjęcie decyzji dotyczących praw i zobowiązań związanych z otwartym dostępem.

Współpraca między wydawnictwami i innymi podmiotami zaangażowanymi w publikowanie umożliwia stworzenie wspólnych programów edukacyjnych pomagających autorom zrozumieć i przyjąć ideę otwartego dostępu oraz dostarczających im niezbędnych kompetencji cyfrowych.

Wreszcie, modele oparte na współpracy mogą pozwolić na tworzenie wspólnych źródeł finansowania, co może pomóc w pokryciu kosztów związanych z opracowaniem metadanych, przygotowaniem formatów i dystrybucją, jednocześnie zmniejszając obciążenie finansowe pojedynczych wydawnictw. Mogą również wspomagać eksperymentowanie z nowymi modelami finansowania, które pomagają wydawcom utrzymać rentowność przy jednoczesnym dostarczaniu treści w otwartym dostępie. Skoro tyle płynie z nich korzyści, jak właściwie je wdrażać i jak mogłyby działać?

2.3. Modele oparte na współpracy: jak mogłyby działać?

W zależności od założonych celów i źródeł finansowania możemy wyróżnić kilka opartych na współpracy modeli wydawniczych w otwartym dostępie:

2.3.1. Model finansowany przez współpracujące instytucje

W tym modelu instytucje naukowe, takie jak uniwersytety, instytuty badawcze lub organizacje non-profit, finansują proces publikowania książek naukowych. Książki są następnie udostępniane bezpłatnie czytelnikom na całym świecie. Wpływy pochodzące od instytucji uczestniczących mogą pokryć koszty redakcyjne, korektorskie, składu i dystrybucji książki. Każda książka ma unikalny numer DOI (Digital Object Identifier), co pozwala na skuteczne cytowanie i indeksowanie publikacji. Dobrym przykładem zastosowania takiego modelu jest szwedzka inicjatywa **Kriterium** oparta na współpracy wydawnictw i uniwersytetów, która pokrywa obecnie wszystkie koszty związane z pracą recenzentów i koordynatorów akademickich, a także produkcją i publikacją elektronicznej wersji książki.

2.3.2. Model oparty na współpracy wydawnictw

W tym modelu badacze i badaczki, autorzy i autorki oraz redaktorzy i redaktorki łączą siły, aby wspólnie tworzyć, recenzować i publikować książki naukowe. Wydawnictwa pełnią zaś rolę usługodawców, oferując narzędzia do formatowania, dystrybucji i promocji książek. Współpraca może odbywać się za pośrednictwem platform internetowych, które ułatwiają interakcję między autorami/autorkami i recenzentami/ recenzentkami. Może również zachęcać do innowacyjnych i eksperymentalnych form publikacji, takich jak publikacje z otwartymi danymi czy interaktywnymi elementami.

W stronę takiego modelu opartego na współpracy zmierza organizacja charytatywna **Open Book Collective (OBC)**, która łączy wydawców, dostawców usług wydawniczych oraz biblioteki naukowe. Jej celem jest zabezpieczenie różnorodności i przyszłości finansowej produkcji i dystrybucji książek w otwartym dostępie. OBC działa na zasadzie modelu dystrybucyjnego, który opiera się na niewielkich rocznych składkach zebranych od sieci instytucji badawczych na całym świecie. Dzięki temu tworzy się solidna podstawa finansowa, która umożliwia bardzo efektywne finansowanie książek w otwartym dostępie. W tym modelu żadna pojedyncza instytucja nie ponosi nadmiernego kosztu, a wydawcy oraz dostawcy usług wydawniczych dzielą się przychodami i zasobami między sobą. W praktyce członkowie OBC, w tym biblioteki, wydawcy i dostawcy usług wydawniczych, współpracują w ramach konsorcjum. Wspólnie zbierają środki publiczne z wielu instytucji na całym świecie, co pozwala na efektywne

finansowanie książek w otwartym dostępie. Dzięki temu zwiększa się dostępność badań naukowych dla społeczności naukowych i edukacyjnych na całym świecie.

2.3.3. Model finansowania konsorcjalnego

Model ten polega na tym, że grupa instytucji, najczęściej bibliotek, wspólnie finansuje lub wspiera konkretne wydawnictwo, platformę lub projekt open access. Jest używany w celu rozłożenia kosztów na wiele uczestniczących instytucji, co umożliwia obniżenie obciążenia finansowego poszczególnych jednostek. Uczestniczące instytucje płacą coroczne składki członkowskie lub inne opłaty, które pokrywają koszty utrzymania i rozwoju otwartego dostępu, w zamian za co otrzymują wspólny dostęp do zasobów publikowanych w ramach danego projektu (czasopism, artykułów, książek czy innych treści). Przykładem projektu, który funkcjonuje w ramach modelu finansowania konsorcjalnego, jest **Open Library of Humanities (OLH)**, gdzie ponad 340 bibliotek na całym świecie wspólnie finansuje dostęp do czasopism i publikacji naukowych w obszarze humanistyki. Choć OLH oferuje platformę publikacyjną głównie dla czasopism naukowych, zwraca się również w stronę publikacji monograficznych. Wraz z rosnącym zainteresowaniem publikacjami książkowymi w otwartym dostępie OLH rozszerza swoje działania, aby objąć również ten obszar.

2.3.4. Model crowdfundingowy

W tym modelu publikacje książek naukowych są finansowane przez społeczność naukową lub zainteresowanych czytelników poprzez platformy crowdfundingowe. Autorzy i autorki prezentują swoje projekty, a osoby zainteresowane danym tematem mogą wpłacać środki, aby wesprzeć tworzenie książki. W zamian za wsparcie czytelnicy mogą otrzymać egzemplarz książki lub inne nagrody związane z projektem. Ten model pozwala na zaangażowanie i aktywny udział społeczności naukowej w procesie publikowania. Przykładem inicjatywy opartej na crowdfundingu, wspierającej publikowanie książek w otwartym dostępie, może być platforma **Unbound**. Choć Unbound skupia się na szerokim spektrum publikacji, w tym beletrystyce i literaturze popularnonaukowej, niektóre projekty naukowe również znajdują tam wsparcie. Proces publikacyjny rozpoczyna się od prezentacji projektu książki naukowej na platformie, gdzie autor lub autorka opisuje temat, cel, zakres oraz dlaczego publikacja jest istotna dla społeczności czytelników. Następnie społeczność czytelników i entuzjastów nauki może wesprzeć projekt, dokonując finansowych wpłat na platformie. W zamian za wsparcie wspierający otrzymują różnorodne korzyści, takie jak podziękowania, dostęp do unikatowych treści, dedykacje w książce itp. Po zebraniu wystarczających funduszy autor lub autorka rozpoczyna pracę nad książką. Po ukończeniu projektu

książka jest publikowana w otwartym dostępie, co oznacza, że jest dostępna bezpłatnie dla każdego. Unbound działa jako pośrednik, pomagając osobom autorskim w zarządzaniu procesem publikacji i zapewniając infrastrukturę do zbierania funduszy.

2.3.5. Model subwencionowany przez fundacje

W tym modelu fundacje i organizacje charytatywne udzielają grantów i dotacji autorom/autorkom, redaktorom/redaktorkom lub wydawnictwom książek naukowych, aby umożliwić publikację w otwartym dostępie. Fundacje te często skupiają się na określonych dziedzinach nauki i promują badania w nich. Publikacje są zazwyczaj dostępne za darmo dla czytelników, a fundacja może w zamian wymagać odpowiednich zobowiązań w zakresie udostępniania danych lub rozpowszechniania wyników badań. Jednym z przykładów inicjatywy wspierającej publikowanie książek w otwartym dostępie subwencionowanej przez fundację jest **Knowledge Unlatched (KU)**, globalna inicjatywa non-profit, która została uruchomiona w 2012 r. Proces działania Knowledge Unlatched jest następujący: fundacja współpracuje z bibliotekami, wydawnictwami i autorami, aby wybrać wartościowe książki naukowe, następnie organizuje kampanie finansowania zbiorczego, w trakcie których instytucje, biblioteki i inne organizacje zobowiązują się do wspólnego finansowania publikacji wybranych książek. Jeśli zebrane środki są wystarczające, KU nabywa prawa do publikacji i udostępnia książki w otwartym dostępie. Knowledge Unlatched pracuje również nad utrzymaniem długoterminowego dostępu do tych zasobów, zapewniając trwałe korzyści dla społeczności naukowej. Można zatem powiedzieć, że finansowanie publikacji książek przez Knowledge Unlatched odbywa się w ramach modelu crowdfundingu instytucjonalnego, gdzie jednak pośrednikiem w dystrybucji zebranych środków jest organizacja non-profit.

2.3.6. Model mieszany (freemium)

W tym modelu wydawcy oferują publikację książek naukowych w otwartym dostępie, ale także udostępniają dodatkowe usługi, które można opłacić. Na przykład czytelnicy mogą uzyskać dostęp do dodatkowych materiałów edukacyjnych, interaktywnych wersji książki lub ulepszonych funkcji za niewielką opłatą. Model freemium funkcjonuje np. w części platformy **OpenEdition Books**, gdzie teksty są ogólnie dostępne w formacie html dla każdego użytkownika internetu, ale już pobranie treści w formatach pdf i epub jest możliwe za opłatą (wnoszoną przez instytucje partnerskie).

Te modele biznesowe w otwartym dostępie dążą do poprawy dostępności do wiedzy naukowej i zwiększenia wpływu wyników badań poprzez współpracę, transparentność

i wspieranie idei otwartej nauki. Celem jest tworzenie otwartej, globalnej społeczności naukowej, w której wiedza jest swobodnie dzielona i dostępna dla wszystkich.

2.4. Wnioski

Obecne modele wydawnicze dla otwartego dostępu są niewystarczające przede wszystkim dlatego, że nie uwzględniają kosztów takiego publikowania oraz wyzwań prawnych i technicznych z nim związanych. Choć tzw. zielona droga jest obejściem (ale nie rozwiązaniem) niektórych problemów, nie pozwala ona w pełni wykorzystać możliwości, jakie daje otwarty dostęp do monografii w humanistyce, takich jak zwiększenie widoczności, wpływu czy umiędzynarodowienie publikacji. Wprowadzenie opartych na współpracy modeli wydawniczych może przynieść synergiczne korzyści, przyczyniając się do skutecznego przeciwdziałania wielu wyzwaniom związanym z otwartym dostępem do monografii. Jednak, aby osiągnąć sukces, kluczowe jest zaangażowanie różnych interesariuszy i utrzymanie równowagi między wspólnymi inicjatywami a indywidualnymi potrzebami wydawnictw.

Modele wydawania monografii w otwartym dostępie często kładą nacisk na współpracę między różnymi podmiotami, takimi jak wydawnictwa, instytucje akademickie, biblioteki, a także autorzy. Mogą być koordynowane przez niezależne platformy, które działają jako centralne miejsce, w którym można publikować i uzyskiwać dostęp do treści w ramach wspólnych projektów wydawniczych. W niektórych przypadkach także instytucje akademickie podejmują wspólną inicjatywę, aby współtworzyć i udostępniać monografie. Współpraca ta może obejmować zarówno samodzielne wydawanie, jak i korzystanie z usług zewnętrznych. Niektóre wydawnictwa decydują się na współpracę w celu ograniczenia kosztów. Dzielą się zasobami, infrastrukturą techniczną czy nawet finansują wspólne projekty. Jednak najczęściej to biblioteki pełnią kluczową rolę w promowaniu otwartego dostępu. Wspólne inicjatywy biblioteczne mogą obejmować tworzenie wspólnych repozytoriów czy udostępnianie zasobów w ramach konsorcjów.

3 _____

**OpenEdition Books jako
model otwartego dostępu dla
umiędzynarodowienia polskiego
dorobku humanistycznego**

OpenEdition (OE) to infrastruktura cyfrowa służąca komunikacji akademickiej w dziedzinach humanistyki i nauk społecznych. Łączy ona cztery uzupełniające się platformy skupione odpowiednio na czasopismach (**OpenEdition Journals**), seriach książkowych (**OpenEdition Books**), blogach badawczych (**Hypotheses**) oraz wydarzeniach akademickich (**Calenda**). OpenEdition powstało w 1999 r. we Francji i jego głównym celem było umożliwienie naukowcom z dziedziny nauk humanistycznych i społecznych publikowanie swoich prac w internecie. W 2008 r. OpenEdition rozpoczęło współpracę z Hypotheses, platformą blogową dla naukowców. W 2010 r. uruchomiona została platforma OpenEdition Journals umożliwiająca wydawnictwom publikowanie swoich czasopism w internecie, a w 2013 r. OpenEdition Books, odpowiednik OpenEdition Journals dla książek. OpenEdition jest częścią Francuskiego Narodowego Planu dla Otwartej Nauki, którego główne cele obejmują:

- rozwój cyfrowego publikowania w otwartym dostępie;
- rozpowszechnianie umiejętności i praktyk związanych z publikowaniem cyfrowym;
- badania i innowacje związane z metodami prezentacji i wyszukiwania informacji w kontekście technologii cyfrowej;
- gwarancję wysokiego poziomu niezawodności i dostępności na wszystkich platformach.

OpenEdition Journals umożliwia dostęp do ponad 600 recenzowanych czasopism naukowych z dziedziny nauk humanistycznych i społecznych, które zdecydowały się nawiązać formalną współpracę z OpenEdition i pozytywnie przeszły proces ewaluacyjny. Platforma oferuje bezpłatny dostęp do pełnych tekstów artykułów naukowych, które są publikowane między innymi w językach francuskim, angielskim, polskim, hiszpańskim, włoskim i portugalskim. Z kolei OpenEdition Books umożliwia dostęp do ponad 13 000 książek z dziedziny nauk humanistycznych i społecznych dzięki umowom zawartym z wydawnictwami, których serie zostały zgłoszone i zaakceptowane przez radę naukową OpenEdition (więcej informacji o procedurze aplikowania znajduje się w części 3.2 niniejszego rozdziału). Większość z nich jest dostępna za darmo, a pozostałe są dostępne w ramach subskrypcji bibliotecznej.

Obie platformy oferują również narzędzia dla wydawców, które umożliwiają im publikowanie ich książek i czasopism w internecie oraz zarządzanie nimi. Platformy są finansowane przez różne instytucje naukowe i działają na zasadzie otwartego dostępu. Wszystkie artykuły i książki są recenzowane przez specjalistów w danej dziedzinie przed ich publikacją. OpenEdition Journals i OpenEdition Books oferują również narzędzia do analizy danych, które pozwalają na śledzenie liczby pobrań i odwiedzin każdej publikacji. Dzięki temu wydawcy mogą monitorować popularność swoich publikacji i dostosować strategię publikacji.

Serwis OpenEdition Books powstał w 2013 r. W ciągu 10 lat nawiązał współpracę ze 127 wydawnictwami oraz ponad 150 partnerskimi bibliotekami, a w swoich zbiorach zgromadził 250 000 dokumentów. 84% całego katalogu stanowią publikacje Open Access. Od momentu uruchomienia platformy serwis został odwiedzony 100 milionów razy (OpenEdition, 2023a).

3.1. Model OpenEdition Freemium

OpenEdition rozpowszechnia treści w otwartym dostępie – czasopisma, książki, blogi badawcze i ogłoszenia akademickie – uzupełnione usługami i formatami premium wyłącznie dla instytucji i ich użytkowników. Formaty premium są udostępnione w ramach modelu OpenEdition Freemium. Treści Freemium są dostępne dla wszystkich użytkowników internetu w formacie html o otwartym dostępie, natomiast użytkownicy instytucji partnerskich mogą pobrać formaty pdf i epub. Nie obowiązują żadne zabezpieczenia DRM ani limity pobierania.

OpenEdition Freemium to przede wszystkim program rozwoju publikacji akademickich z zakresu nauk humanistycznych i społecznych w otwartym dostępie oferowany wyłącznie instytucjom (bibliotekom, uczelniom, instytutom badawczym). Jak czytamy w opisie, model freemium ma być innowacyjny i zrównoważony. Cały dochód generowany przez program jest ponownie inwestowany przez OpenEdition w działania prowadzące do rozwoju publikowania w otwartym dostępie.

OpenEdition Freemium obejmuje dwie uzupełniające się oferty sprzedażowe:

- OpenEdition Freemium dla książek. Oferowane są trzy tryby zakupu (według tytułu, w pakiecie lub poprzez subskrypcję stałego zamówienia nowości). Dostępne są dwa rodzaje licencji (zakup stały lub wypożyczenie);
- OpenEdition Freemium dla czasopism. Jest to roczna subskrypcja pakietu czasopism Freemium.

Program OpenEdition Freemium for Books funkcjonuje od 2014 r. i bierze w nim udział 145 instytucji. W programie freemium skierowanym do czasopism bierze udział ponad 175 bibliotek i instytucji. Oba programy od początku ich istnienia wygenerowały łączny przychód w wysokości ok. 7,5 milionów euro (*OpenEdition | Annual Report 2022, 2022*).

Wydawcy publikujący w OpenEdition Books zobowiązują się do udostępnienia co najmniej 50% swoich treści w otwartym dostępie (otwarty dostęp umożliwiający bezpłatne korzystanie z publikacji we wszystkich formatach oraz ich pobieranie lub otwarty dostęp Freemium, w którym bezpłatny dostęp do treści jest możliwy z poziomu przeglądarki, natomiast możliwość pobierania publikacji w różnych formatach jest

dotychczasowo płatna). Obecnie ponad 80% książek opublikowanych w OpenEdition Books jest dostępnych w wersji *diamond open access*.

Ponadto OpenEdition wspólnie z IBL PAN i innymi europejskimi instytucjami badawczymi bierze udział w międzynarodowych projektach, takich jak **OPERAS PLUS**, **PALOMERA**, **CRAFT-OA** czy **DIAMAS**, które przyczyniają się do popularyzacji otwartego dostępu do wiedzy na całym świecie. W ostatnim z wyżej wymienionych projektów OpenEdition odgrywa ważną rolę w rozwijaniu diamentowego modelu wydawniczego na arenie międzynarodowej (OpenEdition, 2023b).

3.2. Procedura aplikowania do OpenEdition

Wydawca, który chce, aby jego książki były dostępne w OpenEdition Books, zgłasza serię wydawniczą składającą się z co najmniej trzech ukończonych książek. Publikacje ukazujące się poza seriami nie są akceptowane. Złożenie wniosku jest bezpłatne, polega na przesłaniu na adres accession@openedition.org formularza wraz z wymaganymi załącznikami w formacie cyfrowym.

Każdy wydawca i redakcja chcący udostępniać swoje treści na platformie musi przejść proces weryfikacji standardów naukowego publikowania cyfrowego. W tym celu wypełnia formularz („Membership Application Form OpenEdition Books”), który poza podstawowymi informacjami na temat wydawcy (pełna nazwa, przedstawiciel, dane kontaktowe, strona internetowa) i jego opisem (w języku wydawcy oraz w tłumaczeniu na angielski lub francuski) zawiera szczegóły dotyczące:

- katalogu (liczba publikowanych tytułów, sprzedawca/dystrybutor, polityka licencyjna);
- struktury redakcyjnej i naukowej;
- numerów DOI (Digital Object Identifier);
- umów z autorami.

Dla każdej proponowanej serii składa się osobny wniosek („Membership Application Form OpenEdition Books Annex 1: Books series”). Przedstawia się w nim charakterystykę kolekcji, a także procedury recenzowania książek (w języku wydawcy oraz w tłumaczeniu na angielski lub francuski). Preferowane są serie, które w jasny i precyzyjny sposób przedstawiają zasady wyboru tytułów, jak również mają określoną szatę graficzną. OpenEdition przywiązuje dużą wagę do tego, aby w ramach serii regularnie ukazywały się kolejne tytuły, w związku z czym wymagany jest także dokładny plan wydawniczy lub harmonogram realizowanego projektu. Załącznik do wniosku („Accession Books Annex 2”) stanowi tabela z metadanymi na temat poszczególnych książek z danej serii. W przypadku mniej popularnych języków, takich jak język polski,

Wnioski zatwierdza rada naukowa OpenEdition (le conseil scientifique d'OpenEdition). Oceniana jest przydatność naukowa projektu wydawniczego, jego wykonalność techniczna i jakość redakcyjna. Oczekuje się, aby co najmniej 50% treści na stronie internetowej wydawcy było w otwartym dostępie (pełny otwarty dostęp i/lub otwarty dostęp Freemium). Ocena wniosku zajmuje zazwyczaj trzy miesiące (czas trwania różni się w zależności od wniosku). W przypadku niektórych serii rada może wymagać naukowej recenzji zewnętrznej. W trakcie sprawdzania dokumentów można je poprawiać i uzupełniać.

Formularze (dostępne w po angielsku i francusku) oraz inne potrzebne informacje znajdują się na stronie: www.openedition.org/10829. Wszelkie pytania związane z procedurami członkostwa należy kierować na adres: accession@openedition.org.

3.3. Opracowywanie i zamieszczanie publikacji

Kiedy wydawca uzyskuje dostęp do usług, OpenEdition szkoli jego zespół redakcyjny w zakresie oprogramowania do publikacji cyfrowych o nazwie Lodel. Lodel jest używany zarówno przez OpenEdition Books, jak i OpenEdition Journals. Szkolenie jest bezpłatne i ma na celu wyposażenie uczestników w umiejętności potrzebne do wprowadzania książek i czasopism na obie platformy. OpenEdition na każdym etapie pracy zapewnia wsparcie techniczne i redakcyjne. Trzeba przyznać, że zawsze odpowiada na wiadomości i z reguły robi to bardzo sprawnie. Ponadto na stronie www.objs-en.hypotheses.org/contents-openedition-books (wersja anglojęzyczna) można znaleźć instrukcje, które przedstawiają cały proces z podziałem na kolejne etapy.

The screenshot shows the OpenEdition Books website interface. At the top, there is a search bar with the text "Rechercher dans les 14380 livres" and a search button labeled "RECHERCHER". Below the search bar, the page displays "Catalogue" and a list of selected criteria, including "Polski". The search results are displayed in a grid format, showing book covers and titles such as "ZNACZE/NIE WIERSZA" and "WARSZAWA W OCZACH PISARSK". The page also includes navigation options like "AFFINER LA RECHERCHE" and "TRIER PAR".

Praca redaktorów polega na stylowaniu dokumentów w programie MS Word. Najlepiej jeśli wydawnictwo dysponuje ostatecznymi wersjami książek właśnie w tym formacie, bo wówczas można od razu przystąpić do stylowania. Jeśli tak nie jest i treść książki w wersji zatwierdzonej do druku (po redakcji i korekcie) jest dostępna wyłącznie jako plik pdf, należy go przekonwertować na plik Word w formacie doc. Rodzi to szereg utrudnień. Taki przekonwertowany dokument trzeba najpierw wyczyścić ze wszystkich redakcyjnych dodatków potrzebnych przy książce przeznaczonej do czytania w wersji papierowej, ale zupełnie niepotrzebnych w przypadku publikacji cyfrowej (np. nagłówek i stopka, dzielenie wyrazów, podział sekcji, puste wiersze itd.). Największą komplikację stanowią jednak przypisy, które po konwersji stają się nieaktywne. Publikacje naukowe mogą składać się z rozdziałów liczących ponad sto i więcej przypisów, więc poprawianie ich jest bardzo czasochłonnym zadaniem. Możemy zacząć stylowanie w momencie, gdy mamy tekst pozbawiony wszelkich zbędnych elementów i z działającymi przypisami.

Przed przystąpieniem do pracy instalujemy na komputerze szablony dokumentów Word i makra Lodela. Szablony (ang. *templates*) są dostępne w wersji angielskiej lub francuskiej i są niezbędne do stylowania. Makra, które są zalecane, umożliwiają automatyczne korekty typograficzne. Szablon i makra zostają wstępnie zapisane w programie Word. Za każdym razem, gdy otwieramy dokument, który zamierzamy stylować, musimy je załączać. Rozpoczynamy od uporządkowania metadanych, które zamieszczamy na początku rozdziału we właściwej kolejności. Następnie nazywamy te metadane, wybierając dla nich określone style, czyli: tytuł – ang. *Title*, autor – ang. *Author* (w przypadku tomów zbiorczych, gdy poszczególne rozdziały mają różnych autorów), opis autora – ang. *Author's Description* (jeśli w tekście znajdują się takie informacje jak np. afiliacja), język – ang. *Language* (w przypadku książek polskojęzycznych wpisuje się PL) oraz zakres stron – ang. *Page Numbering*. Jeśli chodzi o pozostałą treść, zasadniczy tekst oznaczamy stylem normalnym – ang. *Normal*, osobno stylując cytaty – ang. *Quotation*, nagłówki – ang. *Heading*, separatory – ang. *Separator*, przypisy – ang. *Footnotes*, tytuły ilustracji – ang. *Illustration Title* itd. Cały czas w trakcie stylowania redaktor ma podgląd na wybrany rozdział w wersji wydrukowanej lub w formacie pdf i wzoruje się na nim. Na końcu ostylowany rozdział koryguje się za pomocą makr i zapisuje w formacie docx.

Każdy użytkownik, który odbył szkolenie, otrzymuje dane do logowania (login i hasło) w panelu redaktora – jest to back office strony internetowej wydawcy. Tam odnajduje właściwą serię i tworzy w niej nową książkę, którą w dalszej kolejności wypełnia treścią, importując na stronę opracowane wcześniej rozdziały (jako pliki docx i pdf). Na etapie

tworzenia książki wymagane jest uzupełnienie pól ze wszystkimi niezbędnymi metadany, takimi jak:

- tytuł, słowa kluczowe i streszczenie (w języku wydawcy i przynajmniej w języku angielskim);
- imię i nazwisko autora lub redaktora (redaktorów) wraz z biogramem (biogramami);
- miejsce i rok wydania, liczba stron, język, w którym książka jest napisana.

Na tym etapie załącza się również plik pdf z całą książką oraz okładkę (jako plik graficzny, np. jpg).

Wprowadzając do Lodela kolejne części książki, nadajemy jej właściwą strukturę. W ten sposób powstaje widoczny na stronie spis treści (fr. *Sommaire*). Na samym początku lub na samym końcu jest strona redakcyjna. Gdy w książce pojawia się strona z podziękowaniami, mottem czy dedykacją, również się ją wydziela. Środek, a zarazem główny trzon książki, stanowią rozdziały (fr. *Chapitre*). Jeśli są one podzielone na sekcje (fr. *Souspartie*), uwzględniamy je, nadając im odpowiednie nazwy. Pod koniec umieszcza się bibliografię, indeksy oraz aneksy (streszczenie, nota bibliograficzna itd.). Wszystkie części książki zostają przed zaimportowaniem do Lodela ostylowane, co ułatwia wyszukiwanie konkretnych treści i sprawia, że dobrze prezentują się na stronie.

Zanim książka będzie opublikowana, jest sprawdzana przez OpenEdition. Specjaliści weryfikują, czy została prawidłowo ostylowana, czy nie brakuje żadnego rozdziału lub metadanych, czy załączone pliki są właściwe itp. Jednocześnie na platformie przeznaczonej do zarządzania dystrybucją musi zostać utworzony rekord książki. Zawiera on podstawowe metadane i informacje handlowe (cena sprzedaży, metoda dystrybucji itp.). OpenEdition Freemium Publisher to system, który umożliwi integrację książek z systemem dystrybucji i przeglądanie wyników sprzedaży w bibliotekach i księgarniach. Książka staje się widoczna na platformie dla każdego dopiero, gdy zostaje zatwierdzona przez OpenEdition na obu poziomach.

3.4. Korzystanie z platformy

W **katalogu OpenEdition Books**²⁹ można wyszukiwać książki poprzez dyscyplinę, temat, język, rok wydania, autora i wydawcę. Każdy wydawca ma na platformie własną stronę. Instytut Badań Literackich PAN znajduje się pod adresem: www.books.openedition.org/iblpan. Poza informacjami o Wydawnictwie IBL PAN (opis, dane kontaktowe, odnośnik do strony internetowej) są tam widoczne serie wydawnicze dostępne w ramach OpenEdition. Na środku wyświetlają się najnowsze publikacje, a po lewej stronie indeksy autorów i słów kluczowych.

²⁹ www.books.openedition.org/catalogue [dostęp: 15.03.2024].

books.openedition.org/bipan/

OpenEdition Books > Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk

Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk

COLLECTIONS

- Nowa Biblioteka
- Romantyczna
- Nowa Humanistyka
- Lupa Obscure
- TOUS LES LIVRES

INDEX

Auteurs

Mots-clés

INFORMATIONS

Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk

La maison d'édition de l'Institut de Recherche Littéraire de l'Académie Polonaise des Sciences (IBL PAN) a été créée en 1990 et a publié depuis plus de 500 titres. Les livres et les revues publiés par IBL PAN s'adressent à la fois aux spécialistes - chercheurs littéraires, critiques, professeurs d'études polonaises et gens de lettres, ainsi qu'à tous les amateurs de littérature et aux personnes intéressées par les sciences humaines au sens large. Les publications d'IBL PAN jouissent d'une très bonne réputation auprès des lecteurs et sont très appréciées des professionnels, comme en témoigne leur distinction dans plusieurs concours nationaux d'édition. Répartis en sept de différentes collections, IBL PAN publie des thèses postdoctorales, des actes de colloque, des études monographiques, des livres collectifs, ainsi que des éditions critiques de textes d'écrivains polonais anciens.

Wydawnictwo Instytutu Badań Literackich PAN powstało w 1990 roku i od tego czasu opublikowało ponad 500 tytułów. Książki wydane w IBL PAN adresowane są zarówno do specjalistów: badaczy literatury, krytyków, nauczycieli polonistów, ludzi pióra, jak i do wszystkich miłośników literatury oraz ludzi zainteresowanych szeroko rozumianą humanistyką. Cieszą się dobrą marką wśród czytelników i są wysoko oceniane przez profesjonalistów, o czym świadczą wyróżnienia na kilku wydawniczych konkursach (m.in. Nagroda im. Jana Długosza, konkurs PTWK na "Najbardziej czytelną książkę roku" oraz konkurs ACADEMIA na najlepszą książkę akademicką i naukową). W ramach wielu serii wydawniczych publikowane są prace habilitacyjne, materiały pokonferencyjne, opracowania monograficzne, książki zbiorowe, edycje krytyczne tekstów pisarzy staropolskich.

Najnowsze publikacje / Dernières publications / Latest publications

OpenEdition Books

ACCUEIL | CATALOGUE DES 14380 LIVRES | ÉDITEURS | AUTEURS | OPENEDITION SEARCH

Tout OpenEdition

OpenEdition Books > Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk > Insty...

Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk

COLLECTIONS

- Nowa Biblioteka
- Romantyczna
- Nowa Humanistyka
- Lupa Obscure
- TOUS LES LIVRES

INDEX

Auteurs

Mots-clés

INFORMATIONS

Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk

Tous les livres

PORADZIECKIE

Najnowsza migracyjna literatura żydowska w Stanach Zjednoczonych

Karolina Krosuska

2021

MASZYNERIE AFEKTYWNE

Literackie strategie emancypacji w najnowszej polskiej poezji kobiet

Monika Głosowicz

2019

ŚWIADEK: JAK SIĘ STAJE, CZYM JEST?

Agnieszka Doukzo et Karolina Koprowska (dir.)

2019

Serie wydawnicze prezentowane są na osobnych podstronach. Podobnie jak przy opisie wydawnictwa, opis serii jest w trzech językach – polskim, angielskim i francuskim. Otwieramy konkretną książkę, klikając na jej okładkę lub tytuł. Na początku można się zapoznać się z metadanymi na temat książki, które redaktor zamieścił, wprowadzając ją do Lodela. Aby przeczytać dany rozdział, wystarczy wybrać go w spisie treści. Bezpośrednio pod spisem użytkownik widzi inne pozycje z tej samej serii, na ten sam temat lub tego samego autora. Opublikowane książki posiadają m.in. numerowane akapity i tabele ilustracji.

3.5. Podsumowanie i zalecenia

Raport przedstawia stan faktyczny na początku 2024 r. Opisaliśmy, jak działa platforma OpenEdition Books oraz na czym polega przygotowanie książek do publikacji na podstawie naszych doświadczeń z ostatnich lat. W najbliższej przyszłości planowana jest migracja platformy do Lodel 2. Za kilka miesięcy powinniśmy się przekonać, jak będzie ona wyglądać i funkcjonować w nowej odsłonie.

W celu usprawnienia całego procesu oraz wdrożenia dobrych praktyk związanych z publikowaniem w otwartym dostępie na przykładzie OpenEdition Books przyszłym zainteresowanym rekomendujemy:

1. Redakcje i wydawnictwa zgłaszające publikacje do OpenEdition powinny mieć przygotowany z góry zestaw wszystkich wymaganych metadanych. Zalecane jest prowadzenie i uzupełnianie na bieżąco wewnętrznych rejestrów, co umożliwi sprawniejsze przekazywanie aktualnych metadanych zarówno do OpenEdition, jak i innych baz danych.
2. Ponadto należy przeprowadzić staranny proces weryfikowania stanu prawnego publikacji i w razie konieczności uzyskać formalne zgody na udostępnienie publikacji w otwartym dostępie.
3. Dobrym rozwiązaniem byłoby utworzenie polskiego centrum kompetencji OpenEdition. Pełniłoby rolę helpdesku dla polskich wydawców zainteresowanych dołączeniem do OpenEdition. Poza wsparciem indywidualnym gromadziłoby pomocnicze materiały w postaci FAQ, studiów przypadku oraz zestawień dobrych praktyk i rekomendacji dla redakcji i wydawnictw.
4. Zalecane jest ubieganie się od instytucji macierzystych (lub zabieganie na poziomie krajowym o utworzenie programu wspierającego wydawców) o stałe dofinansowanie w celu utrzymania i aktualizowania stron wydawnictw w OpenEdition i innych bazach. Jedynie dzięki zapewnieniu płynności finansowej wydawnictwa mogą mieć pewność, że ich publikacje będą dostępne w pełnym zakresie i prezentowane czytelnikom bez opóźnień, co ma wpływ na cytowalność oraz utrzymanie prestiżu danego wydawnictwa.

4 _____

**Monografia cyfrowa jako
alternatywa dla tradycyjnej
książki drukowanej**

Kinga Kamińska, Paweł Rams

4.1. Rynek wydawnictw akademickich z punktu widzenia humanistyki cyfrowej - ogólne rozpoznanie

4.1.1. Platformy wydawnicze dla publikacji *born digital*

W pierwszym rozdziale raportu przedstawiona została ogólna problematyka związana ze znaczeniem monografii tradycyjnej (drukowanej) w humanistyce oraz wyzwaniami, przed którymi stoją wydawnictwa w związku ze zmianami w komunikacji naukowej oraz sposobami ewaluacji wyników naukowych. W tym rozdziale skupimy się na tzw. monografiach cyfrowych, które od opublikowanych elektronicznie tekstów różni nie tylko sama forma, wzbogacona o elementy interaktywne i wizualne, ale także proces wydawniczy, a w wielu przypadkach także samo podejście do tworzenia treści, odmienne od pracy wyłącznie z tekstem.

Formą wydawniczą odpowiadającą – przynajmniej w części – na zapotrzebowanie ucyfrowienia monografii naukowej są platformy wydawnicze (*publishing platform*). Ich głównym zadaniem jest znalezienie złotego środka pomiędzy przyzwyczajeniami czytelników monografii tradycyjnych a potrzebą (niekiedy zaś administracyjnym wymogiem) ich ucyfrowienia. W tym przypadku nie mamy do czynienia z prostym przetworzeniem jednego formatu na inny, ale stworzeniem zupełnie nowej jakości dla twórcy oraz odbiorcy.

Jedną z najbardziej znanych platform tego typu jest Manifold. Już w 2012 r. powstała pierwsza wersja platformy, a dzisiaj z jej ósmej wersji korzysta ponad dwadzieścia wydawnictw³⁰. Na czym polega jej niezwykłość? Choć zachowała ona swój tekstocentryczny charakter, pozwala wzbogacić książkę o liczne materiały niemogące znaleźć się w wersji drukowanej: klipy wideo, nagrania głosowe, notatki i wiele innych. Najważniejszą jednak cechą odróżniającą Manifold od tradycyjnych publikacji jest możliwość tworzenia społeczności wokół publikacji. Narzędzie daje bowiem szansę dodawania komentarzy przez zaproszone osoby, odpowiedzi na nie, a więc w konsekwencji prowadzenia swoistej rozmowy dotyczącej wybranych fragmentów. Proces pisania (dodajmy, że platforma umożliwia publikację pracy w trakcie powstawania) od samego początku może mieć charakter dialogiczny i na bieżąco uwzględniać zgłoszone uwagi. Jak sugerują twórcy Manifolda, może służyć on studentom w realizowaniu projektów grupowych czy pisaniu własnych prac.

Innym przykładem platformy służącej publikowaniu monografii w otwartym dostępie jest **Public Knowledge Project**. Jego narodzinom przyświecał jeden cel: maksymalnie ułatwić dostęp do sprawdzonej, rzeczowej wiedzy i w ten sposób walczyć

³⁰ Z historią rozwoju platformy można zapoznać się tu: manifoldapp.org/history [dostęp: 14.03.2024].

z dezinformacją³¹. Realizacji tego pomysłu służy darmowa aplikacja, z otwartym dostępem do kodu, umożliwiająca publikację książek, czasopism a nawet preprintów, a więc materiałów, które z różnych powodów do tej pory nie były drukowane. Oprogramowanie to nie daje równie wielu możliwości co Manifold, nadal jednak umożliwia publikowanie monografii w otwartym dostępie w stosunkowo łatwy i przystępny sposób.

4.1.2. Kolekcje cyfrowe

Pisząc o rynku wydawniczym z perspektywy cyfrowej, nie można nie wspomnieć o kolekcjach cyfrowych. Brakuje jednej obowiązującej definicji, która pozwoliłaby jasno określić, czym dokładnie są kolekcje cyfrowe. Dlatego też ograniczymy się do kilku przybliżeń. Od możliwości, które dają platformy wydawnicze, różni je to, że nie zachowują one struktury książki drukowanej. Są to utwory transmedialne, w których tekst, wizualia czy dźwięk pełnią równorzędne role. W ich przypadku ważną rolę odgrywają również sposoby przekazywania wiedzy. Kolekcje cyfrowe nie są zatem inną nazwą formatów udostępniania treści w internecie, jak ma się to np. z plikami pdf, epub czy mobi. Chociaż te ostatnie zmieniają sposób obiegu wiedzy naukowej, nie przełamują tradycyjnej linearnej formy narracji. Należy podkreślić przy tym, że naukowe kolekcje cyfrowe mają charakter wiedzy akademickiej, nieodbiegającej jakością od tej książkowej, jednak ze względu na medium charakteryzuje je inna struktura wykorzystująca doświadczenia użytkownika stron internetowych³². Z tego też powodu często się je pomija, niesłusznie, w procesie ewaluacji, a są to niezwykle ważne składowe współczesnej komunikacji naukowej. Doświadczenie przy ich tworzeniu miało wreszcie ogromny wpływ na ostateczny wygląd cyfrowej monografii *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*, której przypadek opisujemy poniżej.

4.2. Proces produkcji *Panoramy literaturoznawstwa cyfrowego*. Studium przypadku

Szybki i wieloaspektowy rozwój humanistyki cyfrowej³³ w Polsce, w tym cyfrowego literaturoznawstwa, spowodował, że tej gałęzi badań humanistycznych nie można dalej ignorować. Obok realizowania projektów naukowych i infrastrukturalnych pojawiła się konieczność zebrania i opisanie dotychczasowych doświadczeń w formie, która

³¹ pkp.sfu.ca/about/ [dostęp: 14.03.2024].

³² Więcej na temat kolekcji cyfrowych, a także polskich i zagranicznych przykładów można znaleźć w artykule: B. Szleszyński, P. Rams, *Monografie cyfrowe* (Szleszyński & Rams, 2023).

³³ Zdefiniowanie, czym jest humanistyka cyfrowa, nie należy do zadań łatwych. W dużym skrócie można powiedzieć, iż jest to transdyscyplinarny nurt we współczesnej humanistyce, który do badań naukowych w poszczególnych dyscyplinach (archeologia, historia, literaturoznawstwo, językoznawstwo itd.) wykorzystuje narzędzia cyfrowe oraz tworzy sieci badawcze i infrastruktury mające na celu ustandaryzować i usprawnić współpracę badaczy (Burdick, 2012). Jak różnie pojmowana jest humanistyka cyfrowa pokazuje strona, na której zebrano różnorodne cytaty próbujące ją zdefiniować (whatisdigitalhumanities.com).

spełniałaby dwa cele: z jednej strony realizowała model dostępnej bez opłat cyfrowej publikacji naukowej, z drugiej – była wprowadzeniem w najważniejsze obszary refleksji, służącym wykładowcom i studentom. Jednym słowem konieczne stało się opracowanie kompendium z zakresu cyfrowego literaturoznawstwa, które opisywałoby obecny stan dziedziny.

Z tej potrzeby zrodziła się koncepcja *Panoramy literaturoznawstwa cyfrowego*. Realizację tego projektu można podzielić na cztery etapy: koncepcyjną, realizacyjną, recenzencką oraz podsumowującą. Poniżej opiszemy każdy z nich, wskazując na największe przeszkody, z jakimi musieli poradzić sobie twórcy, oraz zaproponowane przez nich rozwiązania. Dodajmy, że są to możliwe, a nie jedyne możliwe rozwiązania, dlatego poniższe rozpoznanie należy traktować przede wszystkim jako studium przypadku.

Sytuacja jest o tyle wyjątkowa, że *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego* stanowi jedyną do tej pory w pełni cyfrową monografię naukową powstałą w Polsce. Wyzwania, przed jakimi stanęli twórcy, oraz efekt końcowy, są więc pionierskie na gruncie polskiej nauki. Nie mogąc w pełni oprzeć się na doświadczeniach twórców innych narzędzi tego typu, korzystano z doświadczeń zebranych przy tworzeniu innych projektów.

4.2.1. Pierwszy etap: koncepcja monografii

Koncepcja merytoryczna

Pomysł na monografię zrodził się z potrzeby podzielenia się z polskim środowiskiem akademickim doświadczeniami w zakresie cyfrowej humanistyki, przede wszystkim zaś cyfrowego literaturoznawstwa, przez członków Centrum Humanistyki Cyfrowej IBL PAN, którzy od ponad 10 lat zajmują się tą problematyką, prowadząc badania oraz realizując krajowe i międzynarodowe projekty. Brak rzetelnego, popartego przykładami wprowadzenia do zagadnień humanistyki cyfrowej wydawał się palącym problemem, jeśli wzięto się pod uwagę coraz większe znaczenie tego nurtu badań.

W zamyśle autorów i autorek monografia miała być przystępna i odwoływać się do praktyki kompendium ułatwiającego pracę wykładowcom i studentom. O ile jeszcze kilka lat temu można było na własną rękę stworzyć mapę badań cyfrowych, o tyle w obecnej sytuacji niezbędne są już przewodniki pomagające rozeznaczyć się w polu badawczym. Właśnie w taki sposób pomyślana została *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*. Ponadto miała realizować jeszcze jeden ważny postulat humanistyki cyfrowej – wolny dostęp do wiedzy, a więc być nieodpłatną, dostępną bez konieczności podejmowania dodatkowych działań ilustracją, jak działa (może lepiej powiedzieć: jak powinna działać) humanistyka cyfrowa.

Spośród członków i członkiń Centrum Humanistyki Cyfrowej wybrano czwórkę redaktorów monografii. Do ich zadań należało:

- wyłonienie tematów będących przedmiotem artykułów; jak już wyżej napisano, chęć stworzenia kompendium zmusiła do możliwie szerokiego pokrycia pola badawczego;
- wybranie autorów i autorek poszczególnych tekstów;
- monitorowanie postępów prac nad monografią;
- redakcja wstępna artykułów;
- współpraca z osobami odpowiedzialnymi za przygotowanie struktury monografii; spośród redaktorów merytorycznych jedna osoba była łącznikiem pomiędzy zespołem redaktorskim a zespołem odpowiedzialnym za opracowanie struktury i strony wizualnej monografii. Decyzja ta miała duże znaczenie komunikacyjne, ułatwiające współpracę.

Cyfryzacja w przypadku wydawnictw często mylona jest z upowszechnianiem cyfrowych formatów czy digitalizacją zasobów bibliotecznych. Twórcy *Panoramy literaturoznawstwa cyfrowego* od samego początku chcieli zrealizować postulat w pełni cyfrowej monografii, co wiązało się z koniecznością opracowania koncepcji jej struktury.

Warto na marginesie wyjaśnić, co rozumiemy pod pojęciem „struktury monografii cyfrowej”. Otóż jest to zestaw mechanik naturalnych dla środowiska cyfrowego (aplikacji, stron internetowych), dzięki którym użytkownicy intuicyjnie poruszają się po prezentowanych treściach (sieć linków, nawigacji po treściach itp.). Należało zatem opracować zespół mechanik umożliwiających intuicyjne poruszanie się po monografii i zapoznanie się z dostępnymi treściami.

W tym wypadku postanowiono skorzystać z doświadczeń zespołu Nowej Panoramy Literatury Polskiej zebranych podczas realizacji kilkunastu naukowych i popularyzatorskich kolekcji cyfrowych. Wszystkie opierają się na WordPress, czyli popularnym, darmowym oprogramowaniu do tworzenia witryn, blogów oraz aplikacji³⁴. Dobra znajomość środowiska, możliwość dodawania rozszerzeń, a także integracja z innymi projektami cyfrowymi zdecydowały o wyborze tego właśnie narzędzia. Warto podkreślić, że decyzja ta wiązała się ze świadomością wykorzystania tylko takich funkcjonalności i technik, które oferuje to oprogramowanie. Przy wyborze narzędzia warto mieć na uwadze, iż każde będzie miało swoje ograniczenia. Należy zatem rozpoznać, które z oferowanych przez oprogramowanie rozwiązań najlepiej będzie odpowiadało potrzebom danego projektu.

³⁴ Więcej informacji o oprogramowaniu można znaleźć na stronie pl.wordpress.org/ [dostęp: 14.03.2024].

Koncepcja struktury i oprogramowanie

W kolejnym kroku należało wybrać i zaimplementować te mechaniki (sposoby nawigacji po treści monografii), które najlepiej sprawdziłyby się w prezentowaniu treści naukowych. By tego dokonać, należało odpowiedzieć na kilka pytań:

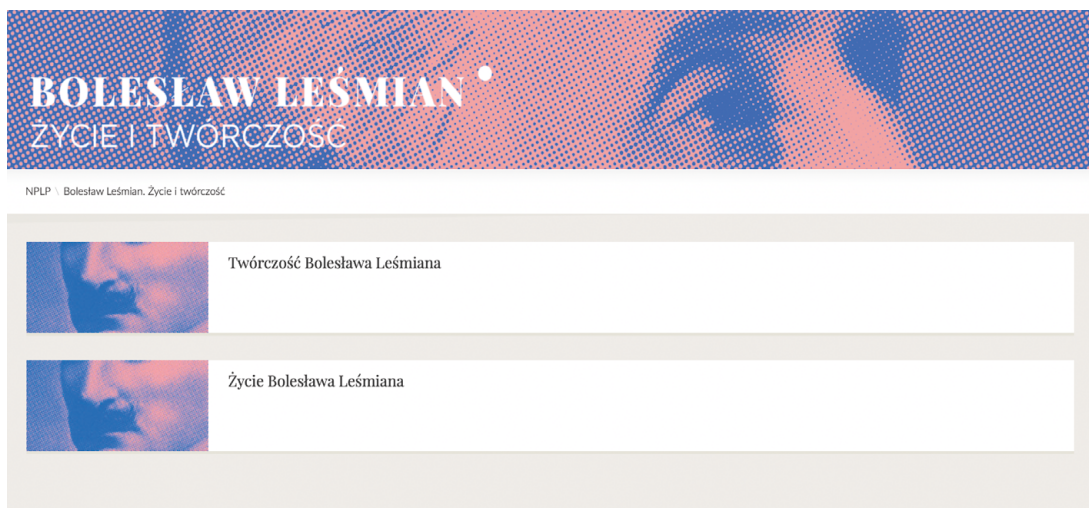
- Jakie treści będą prezentowane (tekst, wideo, grafiki)?
- Kto jest docelowym odbiorcą monografii?
- W jaki sposób pogodzić przyzwyczajenia czytelnika drukowanej monografii ze specyfiką środowiska cyfrowego?

Odpowiedź na dwa pierwsze pytania była stosunkowo prosta. Wiadomo, że to tekst stanowił będzie większość zawartości. Niemniej ilustracje, wykresy i infografiki będą pełniły ważną funkcję w odbiorze całości, o czym przyjdzie nam jeszcze opowiedzieć. Założonego odbiorcę stanowili kadra akademicka, studenci oraz wszyscy zainteresowani cyfrowym literaturoznawstwem, należało zatem przede wszystkim do nich dostosować sposób przekazu. Dużo większym wyzwaniem było pogodzenie nawyków pochodzących z lektury książek drukowanych z potrzebą przystosowania odbiorców i odbiorczyń do środowiska cyfrowego. Zespół redaktorski chciał uniknąć prostego odbicia monografii tradycyjnej w postaci ściany tekstu na monitorze.

Postanowiono wdrożyć rozwiązanie, które bardzo dobrze sprawdziło się w kolekcji *Sienkiewicz ponowoczesny*. Jeszcze przed rozpoczęciem pracy nad rozdziałami poproszono autorów i autorki, by skonstruowali/-ły swoje teksty w sposób pozwalający na łatwe dzielenie ich na fragmenty oraz by każdy z nich był w miarę samodzielną całością. Dodatkowo w przypadku dłuższych części, których nie można w prosty sposób rozczłonkować, wprowadzono podział wewnątrz fragmentu. Umożliwiło to rozbić zbyt długiego, jednolitego tekstu na stronie oraz uniknięcie konieczności scrollowania w celu odnalezienia potrzebnej informacji.

Należy zaznaczyć, że od początku strona wizualna stanowiła dla twórców istotny i integralny element całości. Rola ilustracji w monografii cyfrowej nie mogła ograniczać się jedynie do przerywnika w bloku tekstowym. Należało wykorzystać tkwiący w niej potencjał. W tym celu poproszono autorów i autorki rozpraw o włączenie wizualiów do artykułów tak, by korzystali/-ły przy tym z ich informacyjnej funkcji. Ważną rolę odegrała w tym wypadku graficzka będąca częścią zespołu NPLP. Doradzała w doborze odpowiednich ilustracji, tworzyła grafiki na potrzeby artykułów, dbała o ich odpowiednią jakość, a także czuwała nad spójnością wizualną. Część materiałów stanowi oczywiście ilustrację bądź jest wyróżnikiem graficznym, nie zmienia to jednak głównej zasady, którą kierowaliśmy się przy doborze wizualiów, a więc ich integralną, informacyjną rolę.

O ile struktura cyfrowej narracji w przypadku każdego z artykułów była stosunkowo łatwa do zaplanowania i realizacji (dzięki doświadczeniu, jakie posiadali twórcy), o tyle większym problemem stało się odpowiednie zaplanowanie struktury całej monografii. Niepisana zasada projektowania stron nakazuje ograniczyć liczbę kliknięć prowadzących ze strony głównej do pożądanej przez odbiorcę treści. Zważywszy na specyfikę monografii naukowej, w której niejednokrotnie mamy do czynienia ze złożoną strukturą rozdziałów i podrozdziałów, należało wprowadzić odpowiednie rozwiązania już na poziomie planowania artykułów, o czym będzie jeszcze mowa. WordPress daje kilka możliwości uporządkowania takiej struktury. Jednym z najczęściej używanych przy realizacji kolekcji na platformie nplp.pl był układ belkowy, który dzielił je na najbardziej ogólnym poziomie (zob. ilustracje).



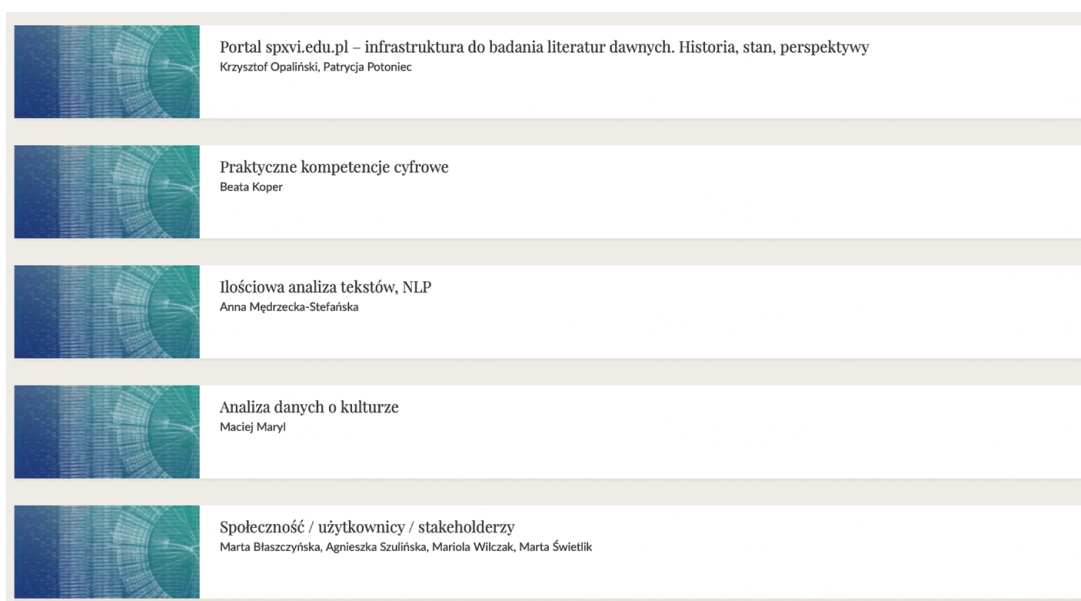
Kolejny poziom w strukturze uzależniony był od specyfiki treści w danej kolekcji. Najczęściej stosowano dwa rozwiązania:

- kafelkowy, w którym każdy element prowadził bezpośrednio do treści;
- układ kategorii³⁵.

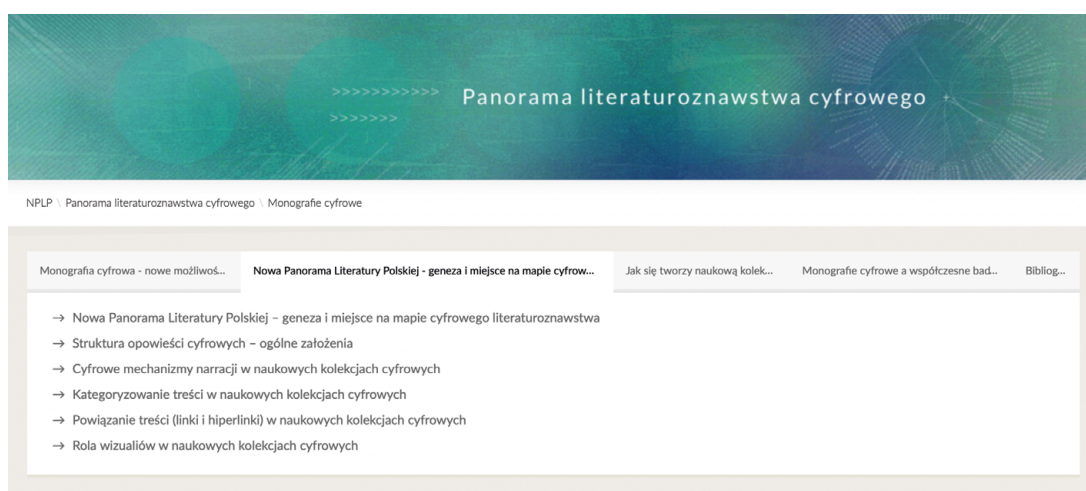


³⁵ Wyjątkiem są w tym wypadku dwie kolekcje: *Sienkiewicz ponowoczesny* oraz *Atlas polskiego romantyzmu*. Rozwiązania w nich zastosowane wynikają ze specyfiki prowadzonej w nich narracji (Zob. Szleszyński & Rams, 2023).

W *Panoramie literaturoznawstwa cyfrowego* układ belkowy zastosowano do wyróżnienia każdego z artykułów.



Z kolei układ kategorii odzwierciedlał podział każdego tekstu na rozdziały i podrozdziały.



Jak już wcześniej wspomniano, autorzy i autorki mogli/-ły stosować podział jeszcze niższego rzędu, jednakże był on uwzględniany jedynie na poziomie fragmentu. Podział taki wykrystalizował się jednak dopiero w trakcie pracy nad monografią, wcześniej zaś pojawiały się inne rozwiązania. Po konsultacjach zdecydowano się ostatecznie na zastosowanie obecnie widocznej struktury, która posiada jednakże pewne ograniczenia.

4.2.2. Drugi etap: realizacja

Etap realizacji odbywał się w trybie zdalnym, a skuteczna komunikacja między redaktorami, koordynatorami oraz zespołem wprowadzającym teksty a ich autorami była możliwa dzięki narzędziom, takim jak:

- dysk Google – dokumenty i arkusze kalkulacyjne;
- platforma do komunikacji zespołowej Slack;
- platforma Meet;
- program Zotero do zarządzania bibliografią i przypisami oraz organizacji źródeł.

Pomocny był jednoznaczny podział zadań, który wpłynął na efektywne wprowadzanie poprawek. W skład zespołu zaangażowanego w tworzenie monografii cyfrowej wchodziło ponad 20 osób, dlatego ułatwienia w procesie komunikacyjnym były niezwykle istotne.

Zespół wprowadzający treści na stronę internetową składał się z trzech osób. Każda z nich posiadała dostęp do panelu administratora, dzięki czemu niezależnie mogła pracować nad przydzielonymi przez koordynatorów projektu tekstami artykułów.

Po opublikowaniu monografii zostały nadane numery DOI zgodnie z instytucjonalną procedurą opisaną szczegółowo w Załączniku 2 do „Polityki otwartości” (*Polityka otwartości Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk*, 2021). Na podstawie ostatecznej wersji publikacji dostępnej pod stałym adresem URL zgromadzone zostały wszystkie niezbędne metadane dla całej monografii oraz dla poszczególnych rozdziałów osobno. Numery DOI zostały nadane według wzoru „kod IBL PAN – ISBN – numer rozdziału”, a następnie zarejestrowane w Crossref przez pełnomocnika ds. otwartości IBL PAN.

Cały proces przebiegał według następującej kolejności:

- rozdysponowanie artykułów pomiędzy członków zespołu oraz określenie procesu komunikacji – kanałów komunikacji oraz *workflow*;
- zaakceptowanie przez autorów ostatecznej wersji artykułów oraz proponowanego układu ich struktury na stronie internetowej;
- równolegle realizowano prace graficzne, w ramach których stworzone zostały ilustracje oraz wykresy stanowiące istotny element publikacji;
- przesłanie struktury monografii do programistów oraz dostosowanie strony internetowej opartej o system WordPress do potrzeb monografii cyfrowej;
- wprowadzenie tekstów artykułów oraz odpowiedniego linkowania i materiałów graficznych;
- weryfikacja przez autorów obejmująca uzupełnienie bibliografii oraz ostatnie poprawki autorskie;

- analiza monografii cyfrowej pod kątem spójności wizualnej;
- testowanie funkcjonalności;
- ostateczna korekta wprowadzonych treści;
- wprowadzenie ostatecznych poprawek;
- przestanie publikacji do recenzji;
- uwzględnienie sugestii merytorycznych oraz możliwych do wprowadzenia zmian w strukturze monografii cyfrowej;
- publikacja treści na stronie głównej;
- nadanie i zarejestrowanie DOI dla całej monografii oraz poszczególnych rozdziałów.

4.2.3. Trzeci etap: proces recenzji

Formatka recenzyjna

Jak każda inna publikacja naukowa również *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego* musiała przejść proces recenzji. Twórcy monografii mieli świadomość, że w tym przypadku proces recenzji musi obejmować nie tylko treść, ale także strukturę, stronę wizualną oraz doświadczenie użytkownika. Z zamysłem całościowej oceny monografii powstała specjalna formatka recenzyjna, którą można zobaczyć poniżej.

Tabela recenzyjna

Red. Maciej Maryl, Bartłomiej Szleszyński, Tomasz Umerle, Marta Błaszczczyńska

Niniejsza monografia cyfrowa jest przedsięwzięciem pionierskim na gruncie polskiego literaturoznawstwa. Zależy nam na tym, by cyfrowa forma publikacji spełniała wszystkie wymagania, które stawiane są także tradycyjnej monografii. Ze względu jednak na jej nowatorską formę, prosimy o szczególne zwrócenie uwagi na następujące aspekty:

	TAK	NIE	UWAGI
1. Koncepcja monografii jako wprowadzenia w problematykę literaturoznawstwa cyfrowego	x	x	x
1.1. Czy pomysł stworzenia monografii w języku polskim będącej wprowadzeniem w problematykę literaturoznawstwa cyfrowego ma uzasadnienie?			
1.2. Czy niniejsza monografia powiela treści zawarte w innych publikacjach w języku polskim opublikowane w Polsce?			
1.3. Czy wydanie niniejszej monografii ma swoje uzasadnienie biorąc pod uwagę potrzeby polskiego środowiska naukowego?			
2. Spójność i obszar pokrycia obszaru literaturoznawstwa cyfrowego w monografii	x	x	x
2.1. Czy monografia uwzględnia najważniejsze obszary cyfrowego literaturoznawstwa?			
2.2. Czy artykuły dotyczące poszczególnych obszarów w sposób wystarczający przybliżają charakterystyczne dla nich zagadnienia?			

2.3. Czy dobór przykładów ilustrujących rozważania teoretyczne jest wystarczający?			
2.4. Czy przykłady w sposób jasny i klarowny obrazują rozważania teoretyczne zaprezentowane w poszczególnych rozdziałach?	x	x	x
3. Struktura kolekcji			
3.1. Czy struktura monografii prezentowana na platformie nplp.pl jest przejrzysta?			
3.2. Czy łatwo dotrzeć do interesujących treści?			
3.3. Czy nawigacja pomiędzy różnymi częściami monografii jest intuicyjna i dobrze przemyślana?			
3.4. Czy oprawa graficzna odpowiada charakterowi monografii?			
3.5. Czy dobór materiału wizualnego w przypadku poszczególnych fragmentów jest odpowiedni?			
4. Ocena merytoryczna poszczególnych modułów, a także całości monografii	x	x	x
4.1. Czy monografia spełnia kryterium naukowości?			
4.2. Czy monografię można potraktować jako wprowadzenie w problematykę literaturoznawstwa cyfrowego dla studentów/osób chcących wejść w problematykę?			
4.3. Czy artykuły pisane są zrozumiałym językiem?			
4.4. Czy artykuły w sposób jasny i przystępny prezentują omawiany w nich zakres wiedzy?			
4.5. Czy wymienione poniżej artykuły spełniają kryterium naukowości i mogą być częścią naukowego opracowania zagadnień związanych z literaturoznawstwem cyfrowym w niezmienionym kształcie (w przypadku uwag proszę wymienić, co należy poprawić)?	x	x	x
5. Zgodność celów i realizacji			
5.1. Czy Pana/Pani zdaniem monografia spełnia swoje cele i założenia?			
5.2. Pana/Pani zdaniem monografia nadaje się do publikacji:			
5.2.1. w niezmienionej formie strukturalnej i treściowej	x	x	x
5.2.2. z poprawkami o charakterze strukturalnym i wizualnym (jakimi?)			
5.2.3. z poprawkami o charakterze merytorycznym (jakimi?)			
5.2.4. z poprawkami w strukturze i treści (jakimi?)			
5.2.5. nie nadaje się do publikacji (wymagane uzasadnienie)			
6. Ew. uwagi dodatkowe	x	x	x

Z punktu widzenia sposobu publikacji monografii oraz oceny jego innowacyjności największe znaczenie ma punkt 3. Zawarte w nim pytania dotyczyły kwestii związanych z oceną struktury oraz nawigacji, a więc elementów decydujących o wyjątkowości zaproponowanej formy. Pozostałe punkty nie odbiegają znacząco od zasad przyjętych w ocenie monografii naukowych.

4.2.4. Czwarty etap: wnioski

Wnioski twórców monografii cyfrowej

Przygotowanie monografii cyfrowej, do której zaproszono wielu autorów jest procesem złożonym, szczególnie w kontekście zarządzania rozproszonym zespołem o różnych kompetencjach i rolach, dlatego niezwykle ważne, podczas tworzenia koncepcji publikacji, są jednoznaczne wskazówki od redaktorów naukowych. Te powinny dotyczyć podstawowych kwestii takich jak objętość tekstów, ich styl, reguły cytowania oraz termin złożenia artykułów. Można uznać, że to odpowiednik standardowego dokumentu z wytycznymi dla autorów. Dodatkowo w przypadku monografii cyfrowej warto uwzględnić elementy takie jak:

- strukturę cyfrowa tekstu (podział na fragmenty, przewidywany sposób nawigacji czy linkowania);
- formaty materiałów wizualnych, które będą wykorzystane jako ilustracje;
- porządek opisów ilustracji w artykułach;
- oznaczanie miejsc w tekście, w którym powinny się znaleźć;
- sposób nadawania nazw plikom graficznym.

W przypadku spójności językowej coraz częściej, szczególnie w środowisku cyfrowym, sięga się po charakterystyczny ton komunikacji (ang. *tone of voice*). W przypadku różnorodności tematyki poszczególnych tekstów przekłada się on na odbiór monografii jako całości. Oczywiście warto też wyznaczyć redaktora, który uspoźnia, w miarę możliwości, sposób prowadzenia narracji i jej styl. W odniesieniu do tekstów tworzonych przez kilku autorów, to jeden z nich mógłby pełnić tę funkcję, ponieważ rozdzielenie zakresu tematycznego czy podział całości na fragmenty opracowane przez daną osobę nie są dostateczne.

Określenie zasad komunikacji i współpracy dotyczy też relacji między redaktorami naukowymi i koordynatorami. Jeśli funkcje opiekunów merytorycznych i koordynatorów są objęte przez różne osoby, wówczas przekazanie informacji i zrozumienie koncepcji jest gwarantem realizacji celów postawionych przed wszystkimi zaangażowanymi w projekt. Określenie założeń i osadzenie kolejnych etapów pracy w czasie wpływa na formę i jakość poszczególnych tekstów oraz ułatwia nawigację w procesie. Równie ważne są:

- określenie klarownego workflow;
- ustalenie ról;
- przejrzyste przypisanie zadań;
- wybór platformy do współpracy i komunikacji zespołowej.

Spisanie i udostępnienie informacji, do których zawsze można wrócić i posiłkować się nimi, jest pomocne także ze względu na dynamikę pracy zespołowej w środowisku naukowym. Część twórców realizuje swoje zobowiązania zawodowe, pracując projektowo, podejmując działalność dydaktyczną, uczestnicząc w wydarzeniach naukowych itd., dlatego kolektywne działania w czasie rzeczywistym są utrudnione. Ślad w postaci dokumentu-drogowskazu umożliwi zrozumienie ról, określa zakres obowiązków dla każdej z nich oraz wskazuje prawidłową kolejność zadań do wykonania.

Powyższe czynności minimalizują także ryzyko wprowadzania czasochłonnych zmian czy większej ingerencji w strukturę monografii, która równocześnie jest tworzona na docelowej platformie. Warto podkreślić, że jeśli potrzebne są zmiany w zakresie jej elementów, które opracowywane są przez zespół zewnętrzny, np. programistów, wiąże się to z dodatkowymi kosztami oraz ewentualnymi opóźnieniami w realizacji projektu. Wprowadzanie licznych poprawek może także przyczynić się do tego, że nie uda się w terminie ukończyć wszystkich części planowanej publikacji. W przypadku omawianego projektu nie sfinalizowano np. słowniczka, który stanowiłby pomoc dla odbiorców dopiero poznających wątki związane z humanistyką cyfrową. Ze względu na to, że linkowanie haseł jest czasochłonne, pomysł ten został uwzględniony w kolejnej fazie prac nad projektem.

Wnioski po recenzjach

Recenzenci zwrócili uwagę na kilka obszarów, które warto poprawić lub uzupełnić w monografii. Należą do nich:

1. czytelność i przejrzystość publikacji:
 - a. dopracowanie spójności w kompozycji i strukturze tekstu,
 - b. dodanie menu towarzyszącego czytelnikowi,
 - c. wprowadzenie numeracji akapitów;
2. ujednoczenie tekstowe i wizualne publikacji:
 - a. zastosowanie jednolitego stylu grafik,
 - b. poprawa interakcji i prezentacji graficznej;
3. układ całości i struktura poszczególnych elementów:
 - a. wprowadzenie funkcjonalności ułatwiającej przejścia między poszczególnymi rozdziałami i sekcjami;
4. użyteczność, interakcje i doświadczenia czytelnika-użytkownika:
 - a. wprowadzenie mechanizmu wyszukiwarki,
 - b. zastosowanie jednolitego sposobu oznaczania słów kluczowych w tekście, aby czytelnik mógł zidentyfikować i zrozumieć kluczowe pojęcia,
 - c. stworzenie słownika terminów kluczowych dla literaturoznawstwa cyfrowego,
 - d. rozważanie automatycznego otwierania linków w nowych oknach jako funkcji domyślnej.

Uwagi recenzentów były dla osób zaangażowanych w prace nad monografią niezwykle istotne, służyły bowiem za drogowskaz do dalszych prac. W związku z wymienionymi powyżej sugestiami redaktorzy zdecydowali, że prowadzone będą dalsze prace nad udoskonaleniem monografii cyfrowej, tak by – w miarę możliwości technicznych, merytorycznych i czasowych – uwzględnić uwagi zamieszczone w recenzjach. Możliwość wprowadzania tego typu poprawek nawet po publikacji monografii cyfrowej można zaliczyć do jednej z największych jej zalet.

Uwagi końcowe

Celem raportu było zwrócenie uwagi na rolę otwartości w humanistyce i przeanalizowanie obecnie używanych i rozwijanych otwartych modeli wydawniczych, które mogą przysłużyć się polskim monografiom. Polska humanistyka stoi przed wyzwaniem, jakim jest zwiększenie wpływu i widoczności jej dorobku. W tym raporcie zarekomendowaliśmy trzy możliwe rozwiązania: oparte na współdziałaniu podejście do publikowania w otwartym dostępie, korzystanie z zewnętrznych platform wydawniczych oraz rozwój własnych narzędzi do publikowania cyfrowego. Każde z tych rozwiązań, choć w założeniu ma być oszczędne i usprawniać procesy, wymaga pewnych inwestycji. W przypadku modeli opartych na współpracy inwestycją jest samo zawiązanie konsorcjum, które będzie utrzymywać infrastrukturę lub dzielić się kompetencjami. Z kolei korzystanie z zewnętrznych narzędzi, takich jak OpenEdition, wiąże się z wysokim progiem wejścia, koniecznością nauczenia się obsługi danej aplikacji oraz właściwym przygotowywaniem tekstów do publikacji, często odmiennym od praktykowanego w wydawnictwach. Trzecie rozwiązanie, czyli rozwój własnych narzędzi, wiąże się z inwestowaniem w ścisłym tego słowa znaczeniu – aby narzędzie takie jak platforma wydawnicza odpowiadało na zróżnicowane potrzeby wielu autorów, musi mieć stały zespół redakcyjny i techniczny oraz stałe środki na utrzymywanie infrastruktury. Niestety, w obecnej sytuacji polskiej humanistyki większość wydawnictw i instytucji często nie może sobie pozwolić na żadne z tych rozwiązań. Nie oznacza to jednak, że nie wskazują one właściwego kierunku rozwoju modeli publikowania monografii naukowych w humanistyce.

Bibliografia

- Aasheim, J.H., Schirrwagen, J., Kuchma, I., Franck, G., Hermans, E., Rettberg, N., & Steiner, T. (2020). *D6.2 – Best Practice Guide for Co-Operative Models of Publishing*. Zenodo doi.org/10.5281/zenodo.3701428
- Adema, J. (2019). *Towards a Roadmap for Open Access Monographs: A Knowledge Exchange Report*. Zenodo. doi.org/10.5281/ZENODO.2644997
- Adema, J., & Moore, S.A. (2018). *Collectivity and collaboration: Imagining new form of communality to create resilience in scholar-led publishing*. *Insights: the UKSG journal*, 31. doi.org/10.1629/uksg.399
- Adema, J., & Rutten, P. (2010). *Digital Monographs in the Humanities and Social Sciences: Report on User Needs (WP 3 Focused Studies) [Deliverable 3.1.5]*. OAPEN.
- Analiza stanu otwartej nauki w Polsce 2022. Raport końcowy*. (2023). Ośrodek Przetwarzania Informacji PIB.
- Anderson, S. (2013). What are Research Infrastructures? *A Journal of Digital Humanities*, 7.
- Avanço, K., Balula, A., Błaszczczyńska, M., Buchner, A., Caliman, L., Clivaz, C., Costa, C., Franczak, M., Gatti, R., Giglia, E., Gingold, A., Jarmelo, S., Padez, M.J., Leão, D., Maryl, M., Melinščak Zlodi, I., Mojsak, K., Morka, A., Mosterd, T., Nury, E., Plag, C., Schafer, V., Silva, M., Stojanovski, J., Szleszyński, B., Szulińska, A., Tóth-Czifra, E., Wciślik, P., & Wieneke, L. (2021). *Future of Scholarly Communication. Forging an inclusive and innovative research infrastructure for scholarly communication in Social Sciences and Humanities*. Zenodo. doi.org/10.5281/ZENODO.5017705
- Becerril, A., Bosman, J., Bjørnshauge, L., Frantsvåg, J.E., Kramer, B., Langlais, P.-C., Mounier, P., Proudman, V., Redhead, C., & Torny, D. (2021). *OA Diamond Journals Study. Part 2: Recommendations*. Zenodo. doi.org/10.5281/ZENODO.4562790
- Biała księga. Raport na temat rynku wydawnictw naukowych w 2023 r.* (2023). Polska Izba Książki, KRASP, SWSW, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Błaszczczyńska, M., Melinščak Zlodi, I., Morka, A., Proudman, V., & Stone, G. (2023). *Collaborative models for OA book publishers (Version 2.0)*. Zenodo. doi.org/10.5281/zenodo.7780754
- Bosman, J., Frantsvåg, J.E., Kramer, B., Langlais, P.-C., & Proudman, V. (2021). *OA Diamond Journals Study. Part 1: Findings*. Zenodo. doi.org/10.5281/zenodo.4558704
- Burdick, A. (2012). *Digital Humanities*. MIT Press. archive.org/details/DigitalHumanities_201701
- Collins, E., & Milloy, C. (2012). A snapshot of attitudes towards open access monograph publishing in the humanities and social sciences – part of the OAPEN-UK project. *Insights: the UKSG journal*, 25(2). doi.org/10.1629/2048-7754.25.2.192

- Dergaa, I., & Saad, H.B. (2023). Artificial Intelligence and Promoting Open Access in Academic Publishing Intelligence artificielle et promotion de l'accès libre dans la publication académique. *LA TUNISIE MEDICALE*, 101.
- Drabek, A.A. (2015). Dostępność polskich czasopism naukowych w sieci. *Nowa Biblioteka*, 1. opus.us.edu.pl/info/article/USL8ab05e7771f24e449d7d4db61e8cc81e/
- Edmond, J. (Red.). (2020). *Digital Technology and the Practices of Humanities Research*. Open Book Publishers.
- Fuchs, C., & Sandoval, M. (2013). The Diamond Model of Open Access Publishing: Why Policy Makers, Scholars, Universities, Libraries, Labour Unions and the Publishing World Need to Take Non-Commercial, Non-Profit Open Access Serious. *tripleC: Communication, Capitalism & Critique. Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society*, 11(2). doi.org/10.31269/triplec.v11i2.502
- Green, T. (2019). *Is open access affordable? Why current models do not work and why we need internet-era transformation of scholarly communications*. *Learned Publishing*, 32(1). doi.org/10.1002/leap.1219
- Hinchliffe, L.J. (2020, kwiecień 7). *Seeking Sustainability: Publishing Models for an Open Access Age*. The Scholarly Kitchen. scholarlykitchen.sspnet.org/2020/04/07/seeking-sustainability-publishing-models-for-an-open-access-age/
- Jak mierzyć wpływ publikacji w humanistyce? Aneta Drabek (cz. 1)*. (2022, grudzień 8). www.youtube.com/watch?v=gNS25lisupA
- Komunikat Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 29 września 2020 r. W sprawie wykazu wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe*. (2020). Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.
- Korytkowski, P., & Kulczycki, E. (2019). Examining how country-level science policy shapes publication patterns: The case of Poland. *Scientometrics*, 119(3). doi.org/10.1007/s11192-019-03092-1
- Kulczycki, E. (2013). *Otwarte czasopisma. Zakładanie czasopism naukowych oraz transformacja czasopism zamkniętych*. Stowarzyszenie EBIB.
- Kulczycki, E. (Red.). (2017). *Komunikacja naukowa w humanistyce*. IF UAM. repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/17589/6/Komunikacja_naukowa_w_humanistyce.pdf
- Kulczycki, E., Rozkosz, E.A., & Drabek, A. (2019). Internationalization of Polish Journals in the Social Sciences and Humanities: Transformative Role of The Research Evaluation System. *Canadian Journal of Sociology*, 44(1), Article 1. doi.org/10.29173/cjs28794

- Maryl, M., Błaszczczyńska, M., Szulińska, A., & Rams, P. (2020). *The case for an inclusive scholarly communication infrastructure for social sciences and humanities* (9:1265). F1000Research. doi.org/10.12688/f1000research.26545.1
- Matysek, A. (2018). Otwarte czasopisma w naukach humanistycznych, Analiza ilościowa na przykładzie bibliologii i informatologii. *Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media*, 2(29).
- McKenna, J. (2023, wrzesień 5). *AI is Changing Open Access Science*. MDPI Blog. mdpiblog.wordpress.sciforum.net/2023/09/05/ai-open-access/
- OPEN. (2023, czerwiec 20). *Open access book policy landscape*. OA Books Toolkit. web.archive.org/web/20230620101849/https://oabooks-toolkit.org/lifecycle/10944589-planning-funding/article/8685299-open-access-book-policy-landscape
- OpenEdition | Annual Report 2022. (2022). www.openedition.org/42231?file=1
- OpenEdition. (2023, luty 9). OpenEdition contributes to European projects focusing on developing the 'Diamond' publishing model. Open Electronic Publishing. oep.hypotheses.org/3196
- OpenEdition. (2023, wrzesień 15). OpenEdition Books – 10 years already! Open Electronic Publishing. oep.hypotheses.org/3346
- Pamuła-Cieślak, N. (2017). Otwartość polskich czasopism indeksowanych w Directory of Open Access Journal – w kierunku modelu gratis czy libre? *Toruńskie Studia Bibliologiczne*, 10(1 (18)). doi.org/10.12775/TSB.2017.006
- Penier, I., Eve, M.P., & Grady, T. (2020). *COPIM – Revenue Models for Open Access Monographs 2020*. Zenodo. doi.org/10.5281/zenodo.4455511
- „Plan S” and „cOAlition S” – Accelerating the transition to full and immediate Open Access to scientific publications. (b.d.). www.coalition-s.org
- Polityka otwartości | Uniwersytet Śląski w Katowicach. (2020). us.edu.pl/polityka_otwartosci/
- Polityka Otwartości Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. (2021). Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. ibl.waw.pl/zarządzenie-nr12021polityka-otwartosci.pdf
- Scheufele, D.A., Hoffman, A.J., Neeley, L., & Reid, C.M. (2021). Misinformation about science in the public sphere. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(15), e2104068118. doi.org/10.1073/pnas.2104068118
- Stone, G., Błaszczczyńska, M., Lebon, C., Morka, A., Mosterd, T., Mounier, P., Proudman, V., Speicher, L., & Melinščak Zlodi, I. (2021). *Collaborative models for OA book publishers*. Zenodo. doi.org/10.5281/zenodo.5494731
- Szleszyński, B., & Rams, P. (2023). Monografie cyfrowe. W *Panorama literaturoznawstwa cyfrowego*. IBL PAN. nplp.pl/panorama-literaturoznawstwa-cyfrowego/monografie-cyfrowe/

- Sztuczna inteligencja w nauce i edukacji – Forum Akademickie*. (2023, luty 17).
forumakademickie.pl/sprawy-nauki/sztuczna-inteligencja-w-nauce-i-edukacji/
- The Strategic Research & Innovation Agenda and its Multi-Annual Roadmap. (b.d.).
EOSC Association. eosc.eu/sria-mar/
- Van Zundert, J. (2012). If You Build It, Will We Come? Large Scale Digital Infrastructures as a Dead End for Digital Humanities. *Historical Social Research*, 37(3).
doi.org/10.12759/HSR.37.2012.3.165-186
- What Is Digital Humanities?*, whatisdigitalhumanities.com
- Woźnicki, J. (Red.). (2022). *Trendy, modele i perspektywy rozwoju szkolnictwa wyższego w Polsce: 2021–2025 z projekcją do roku 2030*. Wydawnictwo Politechniki Śląskiej.
- Żukowska, J., Mikołajewska, A., & Staniszevska, K. (2021). Problematyka dezinformacji naukowej. *Edukacja Ekonomistów i Menedżerów*, 61(3).
doi.org/10.33119/EEIM.2021.61.2